

ANTISEMITIZMO RAIDA SOVIETINĖJE LIETUVOJE 1948–1953 METAIS

JUSTAS STONČIUS

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono
istorijos ir archeologijos institutas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<http://dx.doi.org/10.7220/2335-8769.68.2>

2017. 68

SANTRAUKA. Straipsnyje, remiantis komunistiniu dienraščiu „Tiesa“ ir žydų atsiminimais, analizuojama antisemitizmo raida sovietinėje Lietuvoje 1948–1953 metais. Sovietų Sąjungoje priešiškus žydams kurstytas valstybiniu lygmeniu, tačiau pasižymėjo skirtingais mastais periferinėse respublikose. Tad šioje studijoje siekiama išnagrinėti spaudoje kurstytų kampanijų prieš „kosmopolitizmą“ bei „gydytojus kenkėjus“ konstravimo ypatybes Lietuvos SSR ir atskleisti žydų patirtis sovietinės propagandos kurtame antisemitiniame diskurse. Straipsnyje verifikuojama tezė, kad propagandistai pasitelkė antisemitizmą ne tiek dėl intereso nukreipti SSRS piliečių frustracines nuotaikas ir nepasitenkinimą sovietiniu režimu, kiek dėl siekio įtvirtinti nuostatą, jog kovojant su „priešais“ neišvengiamai tenka susigyventi su sistemine represijomis kai kurių visuomenės grupių atžvilgiu.

RAKTAŽODŽIAI: antikosmopolitinė kampanija, antisionizmas, „gydytojų kenkėjų“ byla, „imperializmas“, sovietinė propaganda, Lietuvos SSR, laikraštis „Tiesa“.

ĮVADAS

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Sovietų Sąjungos vadovaujančiose struktūrose pamažu augo nepasitikėjimas žydais. Šis nusistatymas kulminaciją pasiekė „gydytojų kenkėjų“ bylos metu, kai antisemitizmas tapo akivaizdžiu SSRS politikos įrankiu.

Antisemitizmas ideologiniu požiūriu turėjo būti netoleruotinas daugiatautėje SSRS ir komunistinio bloko šalyse. Jis neatitiko internacionalizmo principų, tad toks nukrypimas rizikavo būti sutapatintas su priešiška ideologija. Todėl sovietinis antisemitizmas latentiniu diskursu buvo generuojamas per abstrakcijas, kurios atskyrė „svetimųjų“ kategoriją simbolizavusius žydus nuo sovietinės sistemos. Antisemitizmas tapo „užslėptu“, „numanomu“ ar tik „nujaučiamu“, tačiau svarbu pažymėti, kad pati efektyviausia sugestijos forma buvo ne atvira inkriminacija, o latentinė, tikslines asociacijas formavusi įtaiga.

Antisemitizmas kurstytas valstybiniu lygmeniu Sovietų Sąjungoje, bet netapo vyraujančio politinio konteksto dalimi. Viena vertus, juo siekta nukreipti visuomenės nerimą dėl ekonominių problemų į žydų tautinę grupę. Kita vertus, esminė priežastis dėl neapykantos kurstymo prieš žydus buvo politinės Josifo Stalino režimo perturbacijos, t. y. formuota nuostata, kad kovojant su „vidaus priešais“ neišvengiamai tenka susigventi su sisteminiėmis represijomis visuomenės grupių atžvilgiu.

Sovietinio antisemitizmo klausimas Lietuvos SSR 1948–1953 m. nėra plačiau išnagrinėtas. Atliktų tyrimų kontekste paminėtina Solomono Atamuko studija¹, atskleidusi „gydytojų kenkėjų“ bylos ištakas, saugumo represijas, nukreiptas į žydus, ir sovietinės Lietuvos gyventojų reakcijas į antisemitinę propagandą, kaip ir Samuelio Barnajaus tyrime². Kastyčio Antanaičio straipsnyje³ koncentruotasi į užsienio mokslininkų atliktų „gydytojų kenkėjų“ bylos tyrimų referavimą, taip pat tikrintos mito apie planuotas masines SSRS žydų deportacijas galimybės. Tačiau pabrėžtina, kad autorius nepateikė VSKP(b) tinklaveikos analizuojamų klausimų analizės, o tezę, kad nelojalumu sovietinei sistemai kaltinti visi žydai, nėra korektiška. Lino Tatarūno darbe⁴ atskleisti pirmieji LSSR MGB impulsai, aktualizavę Sovietų Sąjungoje neva veikusio „gydytojų kenkėjų“ tinklo paiešką. Vytautas Tininis epizodiškai bandė išryškinti Antano Sniečkaus požiūrį į stalininę antisemitinę politiką⁵, o Arūnas Streikus, remdamasis archyviniais dokumentais, atskleidė MGB parengtus „kompromituojančius“ duomenis prieš žydus iki 1953 m.⁶ Tačiau, skirtingai nei minėtieji tyrėjai, tik Vygantas Vareikis iškėlė antisionistinės propagandos santykio su antisemitizmu problemą⁷. Atliktoms Lietuvos istorikų studijoms būdinga tai, kad jose nebuvo interpretuojami žydams pateikti kaltinimai Lietuvos SSR saugumo dokumentuose, nebuvo nagrinėjama antikosmopolitinės ir antisionistinės propagandos stilistika bendrame politinių ir socialinių procesų kontekste. Todėl tiriamojo laikotarpio suvokimui reikšmingas užsienio istorikų įdirbis. Išskirtini

¹ Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma litera, 2007, 296–312.

² Barnajus S. Žydai sovietinėje Lietuvoje. Atgimimas po Holokausto. In *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2013, 488–490.

³ Antanaitis K. 1952–1953 metų antisemitinė kampanija Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje. *Darbai ir dienos*, 2016, t. 65, 87–111.

⁴ Tatarūnas L. Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 1, 119–120.

⁵ Tininis V. *Snieckus. 33 metai valdžioje: Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: Karminas, 2000, 232–233.

⁶ Streikus A. Žydai pokario (1945–1952 m.) Lietuvoje: sionistai ar totalitarinės sistemos aukos? *Kultūros barai*, 1997, nr. 4, 68–69.

⁷ Vareikis V., Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydo įvaizdis Lietuvos visuomenėje. In *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 96–97.

Arkady'aus Vaksbergo⁸ ir Louiso Rapoportto⁹ tyrimai, kuriuose išanalizuoti Stalino ankstyvieji tekstai „nacionaliniu klausimu“, priešiško žydams genozė, Žydų anti-fašistinio komiteto (ŽAK) sukūrimas ir kryptinga sovietinės sistemos antisemitinė politika. Konstantinas Azadovskii'is ir Borisas Egorovas rašė apie antivakarietiškos laikysenos transformaciją į kampaniją prieš „kosmopolitizmą“, apie žydų pašalinimą iš universitetuose eitų pareigų ir prieš juos vykdytą diskriminacinę politiką¹⁰. Svarbūs ir Benjaminio Pinkuso¹¹ bei Harry'io G. Shafferio¹² tyrimai, kurie detaliai parodė po karo suaktyvėjusią žydų eliminaciją iš vadovaujančių struktūrų ir sovietinio režimo prieš žydus taikytas represines priemones. Stalininę antisemitinę kampaniją tyrinėję autoriai sutarė, kad iš esmės SSRS žydai po karo paversti „atpirkimo ožiais“, jie žeminti ir dėl sukeltos neapykantos atmosferos jautė nuolatinę baimę. Mokslininkai atskleidė sovietinio antisemitizmo ištakas, „gydytojų kenkėjų“ bylos konstravimo eigą Maskvoje bei Leningrade ir paties Stalino intencijas, tačiau ažiotžas kitose sovietinėse respublikose stokojo analizės.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti antisemitizmo raidą nuo kampanijos prieš „kosmopolitizmą“ iki „gydytojų kenkėjų“ bylos periferinio pavaldumo sovietinėje Lietuvoje. Siekiant išsiskirti tikslo numatomi trys uždaviniai: 1. Atskleisti anti-kosmopolitinės propagandos specifiką pagrindiniame Lietuvos SSR komunistiniame dienraštyje „Tiesa“. Problemos aktualumą suponavo skirtingos sovietinių respublikų vadovybės reakcijos į Kremliaus kursą, nes, pavyzdžiui, Uzbekijos SSR Komunistų partijos laikraštyje „Правда востока“ antikosmopolitiniai straipsniai buvo perspausdinami iš centrinės spaudos, o Ukrainos SSR tokio turinio publikacijos neretai rašė vietiniai autoriai¹³. Antikosmopolitinėje kampanijoje aktyviausi laikraščiai buvo „Литературная газета“ ir „Вечерняя Москва“, o pagrindiniai spaudos organai kaip „Правда“ ir „Известия“ apsiribojo direktyvų pateikimu ir bendros krypties nustatymu kitiems laikraščiams. 2. Rekonstruoti „gydytojų kenkėjų“ bylos sklaidą dienraštyje „Tiesa“. Antisemitinę propagandą tyrinėjusių autorių darbuose dažniausiai susitelkta į inkriminuotus kaltinimus, įtariamuosius, užsiminta apie teisinius procesus prieš valstybinio turto eikvotojus, tačiau nebandyta analizuoti pačių propagandinių konstrukcijų ar interpretuoti jų galimą efektą

⁸ Vaksberg A. *Stalin Against the Jews*. New York: Random House, 1994.

⁹ Rapoport L. *Stalin's War Against the Jews: The Doctor's Plot and the Soviet Solution*. New York: Free Press, 1990.

¹⁰ Azadovskii K., Egorov B. From Anti-Westernism to Anti-Semitism: Stalin and the Impact of the "Anti-Cosmopolitan" Campaigns on the Soviet Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol. 4, no. 1, 2002, 66–80.

¹¹ Pinkus B. *The Jews of the Soviet Union: the History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989; Pinkus B. *The Soviet Government and the Jews: 1948–1967: A Documented Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

¹² Shaffer H. G. *The Soviet Treatment of Jews*. New York: Praeger Publishers, 1974.

¹³ Pinkus B. *The Jews of the Soviet Union: the History of a National Minority*, 156.

visuomenei. 3. Remiantis memuarais ir interviu metu surinktais šaltiniais, parodyti Lietuvos žydų patirtis sovietinės propagandos kurtame antisemitiniame diskurse. Istoriografijoje nemenkas dėmesys skirtas individualioms „gydytojų bylos“ refleksijoms žydų gretose¹⁴, bet Lietuvos žydų atsiminimai kol kas dar nenagrinėti antikosmopolitinės kampanijos ir „gydytojų kenkėjų“ bylos kontekste.

KAMPANIJA PRIEŠ KOSMOPOLITIZMĄ: SOVIETINĖS ANTISEMITINĖS PROPAGANDOS PRELIUDIJA LIETUVOS SSR?

Nutraukus karo veiksmus Europoje nauja sovietinė ideologinė visuomenės kontrolės orientacija buvo pakeista į kampaniją prieš „kosmopolitizmą“. Tai buvo propaganda prieš tam tikrą realiai neegzistuojančią ideologiją¹⁵, išreikšta kaltinimais „beidėjiškumu“, „apolitiškumu“, „individualizmu“ bei „keliaklupsčiavimu prieš buržuazinius Vakarus“¹⁶.

Iki XX amžiaus penktojo dešimtmečio pabaigos SSRS spaudoje daugiau spontaniškai rašyta apie „sovietinius patriotus“ ir „kosmopolitus“, kaltinimai buvo orientuoti prieš asmenis, įtartus vakarietišku vertybių propagavimu, formalizmu, o žydai nebuvo išskiriami iš kitų tautinių grupių. Tačiau antikosmopolitizmui sovietiniai propagandistai suformavo neigiamas konotacijas, kurios istoriografijoje neretai siejamos su intensyvinta Kremliaus antisemitine laikysena¹⁷. Toks vertinimas nėra korektiškas, nes antisemitizmas buvo kaip vienas kampanijos sudėtinųjų elementų, kurio pagrindinis tikslas – kontroliuoti nacionalinius procesus skirtingose visuomenėse, kūrėjus perorientuoti į socialistinės erdvės siekiamybę ir legitimuoti režimą.

Antikosmopolitinė kampanija nebuvo nukreipta prieš konkrečias tautines grupes, bet nauji ideologiniai poslinkiai prasidėjo tuo pačiu metu, kai buvo uždarytos visos žydų kultūrinės institucijos, likviduotas Žydų antifašistinis komitetas (1948 m.), suimti jo nariai ir nužudytas žymus žydų aktorius Solomonas

¹⁴ Rapoport Y. *The Doctors' Plot of 1953: a Survivor's Memoir of Stalin's Last Act of Terror, against Jews and Science*. Cambridge: Harvard University Press, 1991; Генина Е. «Дело врачей» (1953 г.) в биографии профессора О. И. Шершевской. In *Научные труды по иудаике: материалы XX Международной ежегодной конференции по иудаике*, t. 2. Москва, 2013, 304–315.

¹⁵ Tsigelman Y. “The Universal Jewish Conspiracy” in Soviet Anti-Semitic Propaganda. In *Anti-Semitism in the Soviet Union: Its Roots and Consequences*. Ed. by T. Freedman, New York: Freedom Library Press of the Anti-Defamation League of B'nai B'rith, 1984, 397.

¹⁶ Pinkus B. *The Jews of the Soviet Union: the History of a National Minority*, 151–153.

¹⁷ Azadovskii K., Egorov B. *Ibid.*, 69; Люкс А. Антисемитизм в политике Сталина. Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры – Русское издание, 2008, no. 2, 32–72; Pinkus B. *The Jews of the Soviet Union: the History of a National Minority*, 242; Люкс, А. Еврейский вопрос в политике Сталина. *Вопросы истории*, 1999, no. 7, 41–59; Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. Москва, 2001.

Michoelsas¹⁸. Pastarasis laikytinas reikšmingiausia politine ir kultūrine SSRS žydų figūra, kuris plačiuosiuose sluoksniuose asocijavosi kaip „dvaro žydas“ (t. y. „Stalino žydas“). Dėl šios priežasties Michoelso nužudymas buvo iškalbingas signalas, kad nebuvo jokių „Kremliaus žydų“. Galiausiai 1949 m. laikraštyje „Правда“ buvo išspausdintas vedamasis straipsnis apie „Antipatriotines teatro kritikų grupes“¹⁹, kurias propaganda pateikė kaip sudarytas išskirtinai iš SSRS piliečių žydų. Nuo tada kampanija prieš „kosmopolitus“ ėgavo ryškia antisemitinę potekstę. Visuose išspausdintuose straipsniuose „nepatriotiškumas“ buvo susietas su žydais, nes tuo metu buvo įprasta praktika, pagal kurią greta kaltinamųjų vardų skliausteliuose buvo rašomos jų ankstesnės žydiškos pavardės²⁰. Antikosmopolitinės kampanijos pokyčiai sietini su SSRS žydų demonstruotu palankumu naujai Izraelio valstybei, kilusiomis abejonėmis dėl lojalumo, o saitai su „imperialistinėse“ šalyse gyvenusiomis giminėmis pavertė juos potencialiais „išdavikais“.

Tuo metu, kai centriniuose SSRS spaudos puslapiuose kurstyta aktyvi antikosmopolitinė propaganda, sovietinėje Lietuvoje formavosi struktūrinis („užkulisinis“) antisemitizmas, kuris nebuvo viešinamas, o daugiausia sutelktas į MGB veiklą. Lietuvos žydų persekiojimas prasidėjo dar 1944 m.²¹, tačiau sustiprėjo 1949–1950 m., kai į saugumo interesų lauką pateko tie žydai, kurie nepriklausomoje Lietuvoje dalyvavo sionistinių organizacijų veikloje, priklausė Komunistų partijai, išvykdavo į užsienį, ten mokėsi, turėjo giminų bei draugų ar buvo Lietuvos nepriklausomybės karų dalyviai²². Saugumo dokumentuose žydų organizacijos užsienyje („Džoint“, Amerikos žydų komitetas, Žydų socialistų sąjunga „Bundas“) ir visos sionistinės organizacijos įvardytos šnipinėjimo, sabotažo ir kontrrevoliucinių sąmokslų šaltiniais²³. Kremliaus inspiruota antikosmopolitinė kampanija sukurstė nuostatą,

¹⁸ Gitelman Z. A Jagged Circle: from Ethnicity to Internationalism to Cosmopolitanism – and Back. *European Review of History*, vol. 17, no. 3, 2010, 530.

¹⁹ Об одной антипатриотической группе театральных критиков. *Правда*, 1949, 28 Января. Prieiga internete <<http://www.ihst.ru/projects/sohist/books/cosmopolit/100.htm>> [žiūrėta 2015 02 04].

²⁰ Azadovskii K., Egorov B. *Ibid.*, 75.

²¹ 1944 gruodžio 15, НКГБ Союзных и Автономных республик. Начальникам УНГБ краев и областей. ЛЯА, ф. К-41, ар. 1, б. 177, л. 1–3; 1944 gruodžio 11, Справка по фашистским еврейским организациям «Бейтар», «Бригтрумпельдор» и «Иргун-Цевой Лумим». ЛЯА, ф. К-41, ар. 1, б. 177, л. 4–8.

²² 1949 sausio 26. LSSR MGB ministro gen. mjr. D. Jefimovo ataskaita LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie Lietuvos žydų pagrindinę veiklą (pagal LSSR MGB agentūrinius duomenis). In *Komunistinio režimo įsitvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai: antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Sud. V. Tininis. Vilnius: Margi raštai, 2009, 144–154; Mejerovičius (Mejerovič) Ošeris Leizeris (Leizerovič) gim. 1911 m. Agentūrinė paieškos byla. Pradėta – 1949 m. gruodžio 16. Baigta – 1985 m. sausio 1. ЛЯА, ф. К-30, ар. 1, б. 105.

²³ 1952 gruodžio 31. LSSR MGB ministro pav. plk. L. Martavičiaus pažyma LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui „Dėl žydų klerikalų ir sionistų veiklos Panevėžyje“. In *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Sud. V. Tininis. Vilnius: Margi raštai, 2009, 167–171.

kad bet kokie žydų ryšiai su užsieniečiais susiję su antisovietine veikla ir todėl LSSR MGB kūrė pretekstus dėl valstybiniais interesams „nelojalių žydų“, prieš kuriuos buvo būtinas politinių represijų taikymas.

Remiantis laikraščio „Tiesa“ analize sovietinė kampanija prieš „kosmopolitus“ Lietuvos SSR išsiskyrė savo turiniu iš bendro Sovietų Sąjungos konteksto. Spauddoje nebuvo jokių nuorodų į režimui „nelojalius žydus“, „sionizmo grėsmes“, o antikosmopolitiniai straipsniai daugiausia buvo perspausdinami iš centrinių SSRS spaudos puslapių²⁴. „Tiesoje“ lakoniškai rašyta apie „bekilmių kosmopolitų“ sovietiniam režimui keltą pavojų, tačiau su žydais asocijuojančių pavardžių nepateikta. Be to, viename iš lietuvių autorių straipsnių, išspausdintų per antikosmopolitinę kampaniją, antisemitizmas buvo kritikuojamas kaip Amerikos imperializmo atributas²⁵. Šios ypatybės verčia daryti prielaidą, kad „Tiesos“ redakcija nors ir laikėsi centrinės VKP(b) propagandinės linijos, tačiau elgėsi selektyviai ir spausdino labiau neutralius straipsnius.

Lietuvos SSR pagrindinio oficiozinio laikraščio pozicija antikosmopolitizmo atžvilgiu nežymiai pakito 1952 m. lapkričio mėnesį. Nuo tada priešiškus žydams pradėtas kurti pasitelkus neigiamus sionizmo įvaizdžius, kurie suintensyvinti areštavus žydų kilmės Čekoslovakijos Liaudies Respublikos Komunistų partijos generalinį sekretorių Rudolfą Slanskį. Teisminio proceso Prahoje metu nurodyta, kad „antivalstybinio sąmokslininkų centro vadovai“ buvo „trockistiniai-titiniai, sionistiniai buržuaziniai-nacionalistiniai išdavikai“²⁶. „Tiesoje“ aprašytas Slanskio prisipažinimas dėl „antivalstybinės veiklos“, „atskleisti“ jo ryšiai su sionistinėmis ir masonų organizacijomis²⁷. Inkriminuotų kaltinimų rimtumą sustiprino neva per tardymą nustatyti Slanskio planai nužudyti prezidentą Klementą Gotvaldą, o tam tikslui ketinta pasitelkti gydytojus su „tamsia praeitimi“²⁸. Pastarajame straipsnyje neatsitiktinai pasirinktas neigiamas gydytojų įvaizdis, nes jau 1953 m. pradžioje pradėta kampanija prieš „gydytojus kenkėjus“. Tai buvo viena iš priemonių formuojant kolektyvinę nuomonę ir taip parengiant „liaudį“ priimti naują antisemitinės propagandos raidos etapą.

Tam, kad būtų galima kontroliuoti kolektyvinę nuomonę, reikėjo teismuose atskleisti sudėtingus epizodus, apimančius sąmokslų teorijas, kurios anksčiau

²⁴ Fadiejevas A. Apie literatūrinę kritiką. *Tiesa*, 1950 vasario 3; Dunajeva J. Kosmopolitizmas imperialistinės reakcijos tarnyboje. *Tiesa*, 1950 balandžio 26; Į naujus tarybinio teatro laimėjimus! *Tiesa*, 1950 rugpjūčio 27; Įžymus bolševikų partijos ir tarybinės valstybės veikėjas: antrosioms metinėms nuo A. A. Ždanovo mirties. *Tiesa*, 1950 rugpjūčio 31.

²⁵ Žiugžda R. JAV imperialistai – hitlerinių fašistų pasekėjai. *Tiesa*, 1950 gruodžio 28.

²⁶ TASS-ELTA. Slanskio ir jo bendrininkų procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 22.

²⁷ Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 23.

²⁸ *Ibid.*

atrodė neįtikimos, tačiau pradėjus suiminėti žymius komunistus ir pateikus kaltinimus dėl antivalstybinės veiklos, abejonių turėjo mažėti. Visuomenė pratinta prie terminų „žudikai, šnipai, Amerikos finansuojami agentai“. „Tiesos“ skaitytojai buvo užtikrinami, kad tokių teismo procesų kaip Prahoje, „demaskuojančių valdančiuosius Amerikos sluoksnius“, dar bus²⁹. Tačiau, kitaip nei centrinėje Sovietų Sąjungos spaudoje, Lietuvos SSR dienraštyje „Tiesa“ vengta asociacijų apie „žydišką“ teisiųjų kilmę. Išskirtini keletas atvejų: 1952 m. lapkričio 26 d. pranešta, kad liudininkas Goldštiukeris – buvęs Čekoslovakijos ambasadorius Izraelyje – užmezgė ryšius su sionistais, o vienas iš teisiųjų Bedržičas Geminderis buvo aršus „trockininkas ir sionistas“³⁰; lapkričio 27 d. išspausdintame straipsnyje užsiminta apie liudininką Goldšteiną, tarnavusį Čekoslovakijos sionistų centrinei sąjungai, bei apie teisiąjį buvusį Čekoslovakijos Komunistų partijos sekretorių Oto Šlingą – „aršų žydų buržuazinį nacionalistą“³¹. Slanskio teismas tapo reikšminga prieš žydus nukreiptos kampanijos dalimi, nes pateikti kaltinimai sionizmu oficialiai legitimuoti nusikaltimais prieš valstybę, o žydai propagandoje vaizduoti kaip pagrindiniai taikiniai.

Viešoji opinija projektuota taip, kad individui turėjo būti sunku išskirti „priešiškus žydus – imperialistinius agentus“, tad įtarimų šleifas krito ant daugumos žydų. 1949 m. prasidėjus antikosmopolitiniam vajui, žydai buvo atleidinėjami iš pareigų laikraščių redakcijose „Правда“, „Комсомольская правда“, „Советский спорт“, „Труд“, o „Красный флот“ pasižymėjo atviru antisemitizmu – į kolegas buvo kreipiamasi su priedėliu „žyde“³². Tuo metu Lietuvos SSR pagrindinio dienraščio „Tiesa“ vyriausiojo redaktoriaus poste nuo 1945 m. iki pat 1970 m. išliko žydų kilmės Genrikas Zimanas.

1952 m. gruodžio 24 d. „Tiesoje“ išspausdintas straipsnis su tokiais terminais kaip „bekilmis kosmopolitizmas“, „trockizmas“ ir „sionizmas“³³ tarsi apibendrino iki tol dienraštyje kurtas grėsmes. Tačiau svarbu pažymėti, kad Lietuvos SSR propagandinė mašinerija „dozavo“ semantinius žydų įvaizdžius ir tik ruošė visuomenę lemiamam antisemitizmo raidos etapui – propagandinei kampanijai prieš „gydotojus kenkėjus“.

²⁹ Faktai kaltina. *Tiesa*, 1952 lapkričio 26.

³⁰ Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 26.

³¹ Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 27.

³² Костырченко Г. В. *Ibid.*, 89; Советский Союз. Еврей в Советском Союзе в 1945–53 гг.: раšoma tinklapyje «Электронная еврейская энциклопедия». Prieiga internete <<http://www.eleven.co.il/article/15418>> [žiūrėta 2015 03 21].

³³ Trofimovas P. Buržuazinė filosofija – užnuodytas Amerikos imperializmo ginklas. *Tiesa*, 1952 gruodžio 24.

PROPAGANDINĖS GYDYTOJŲ KENKĖJŲ BYLOS KONSTRUKCIJOS

Sovietinė propaganda „Tiesoje“ iki „gydytojų kenkėjų“ bylos pradžios kryptingai nekurstė antisemitizmo. Situacija ėmė keistis 1953 m. sausio 3 d. išspausdinus vieno darbininko (ar jis tikrai egzistavo, ar buvo tik retorinė priemonė, pagrindusi teksto atsiradimą, nežinoma) prašymą paaiškinti, kas toks buvo sionizmas. Propaganda, pasitelkusi „gero–blogo“, „savo–svetimo“ kategorijų sistemą, atsakė, kad sionizmas buvo „nacionalistinė ir klerikalinė žydų buržuazijos ideologija, JAV ir Anglijos imperialistų įrankis ardomojoje veikloje liaudies demokratijos šalyse“³⁴. Kita vertus, priešiškus žydams kulminaciją pasiekė po dešimties dienų, kai sausio 13 d. „Tiesoje“ pavišinta informacija apie SSRS lyderius nužudyti siekusių grupės gydytojų suėmimą³⁵.

Inkriminuotuose kaltinimuose akcentuota, kad dauguma areštuotųjų buvo susiję su tarptautine žydų sionistine organizacija „Džoint“. Spaudoje nuosekliai aiškinta, jog ši organizacija, prisidengusi materialinės pagalbos SSRS žydams teikimu, iš tikrųjų vykdė plačią „šnipinėjimo“, „teroristinę“ ir kitokią „ardomąją“ veiklą³⁶. Propagandos siekiamą efektą dėl sionizmo, kaip galingesnę tarptautinį priešą „įkūnijusios“ grėsmės, padidino „antivalstybinis sąmokslininkų centro“ sutriuškinimas Čekoslovakijoje, apie kurį Lietuvos SSR visuomenei vis priminta, kaip nukreiptą išskirtinai prieš „sionistines šnipų organizacijas“³⁷. Tokiu būdu kurtos aliuizijos, kad iš pradžių „šnipai“ veikė satelitinėse liaudies respublikose, o vėliau „persimetė“ į SSRS, o „demaskuotas“ „gydytojų sąmokslas“ tapo iš esmės vienodo turinio straipsnių propagandine kliše³⁸.

Visuomenė buvo pratinama prie propagandos apie „imperialistinių agentų pavojų“, o tam, kad neliktų abejojančių grėsmė, buvo pasitelkiamos manipuliacijos

³⁴ Šausas L. Sionizmas – JAV ir Anglijos imperialistų agentūra. *Tiesa*, 1953 sausio 3.

³⁵ TASS-ELTA. Gydytojų-kenkėjų grupės suėmimas. *Tiesa*, 1953 sausio 13.

³⁶ Niekšiški šnipai ir žudikai, prisidengę profesorių-gydytojų kauke. *Tiesa*, 1953 sausio 14; Kartenas D. Faktai apie „Džointą“. *Tiesa*, 1953 sausio 27; Kas yra „Džointas“. *Tiesa*, 1953 vasario 28.

³⁷ TASS. Klemento Gotvaldo kalba per radiją Naujųjų Metų proga. *Tiesa*, 1953 sausio 3; Kapočius L. Naujas smūgis imperialistams. *Tiesa*, 1953 sausio 21.

³⁸ Didi tarybinio patriotizmo jėga. *Tiesa*, 1953 sausio 16; Aleknavičius V. Neišsenkamas idėjinio įkvėpimo šaltinis. *Tiesa*, 1953 sausio 16; Jonynienė R. Tarybinio patriotizmo ugdymas istorijos pamokose. *Tiesa*, 1953 sausio 16; Leninizmo triumfas. *Tiesa*, 1953 sausio 21; Apie V. I. Lenino mirties XXIX metines: Drg. N. A. Michailovo pranešimas iškilmingame gedulo posėdyje Maskvoje. *Tiesa*, 1953 sausio 22; Mieželaitis E. Ugdyti tarybinį patriotizmą, demaskuoti Amerikos-Anglijos karo kurstytojus. *Tiesa*, 1953 sausio 23; Laimutienė A. Remtis vietos gyvenimo faktais. *Tiesa*, 1953 sausio 31; Barkauskas A. Giliai studijuoti istorinius partijos XIX suvažiavimo dokumentus. *Tiesa*, 1953 vasario 1; Su Stalino vardu. *Tiesa*, 1953 kovo 3; Macevičius J. Būk budrus! *Tiesa*, 1953 vasario 1; Macijauskas J. Mūsų tėvynės laisvės ir šlovės gynėja (ryšium su 25-osiomis metinėmis nuo draugo Stalino kalbos „Apie tris Raudonosios Armijos ypатыbes“). *Tiesa*, 1953 vasario 25; Tarybinė armija. *Tiesa*, 1953 vasario 22; Maliukevičius R. Knyga, demaskuojanti Vatikaną. *Tiesa*, 1953 vasario 27; Roščinas S. Istorinė pergalė prie Staliningrado. *Tiesa*, 1953 vasario 1.

visuomenės lūkesčiais. „Tiesoje“ dominavo optimistinės nuotaikos dėl to, kad Lietuva tapo sovietinės sistemos dalimi, pasakota apie „nuolatinius laimėjimus“ įvairiuose ūkio sektoriuose, kilusią „tarybinės liaudies“ materialinę gerovę. Propagandiniai tekstai pasižymėjo emocionalia kalba, kurstė skaitytojo simpatijas, tačiau idiliškas vizijas nutraukdavo grėsmingų įvaizdžių nestokojusi retorika apie „pasislėpusius žudikus kenkėjus“. Kai visuomenė įbauginta, sukurtas diskomforto diskursas, propaganda pradėdavo „raminti“, kad imperialistinio pavojaus nebūtų, jei „tarybiniai piliečiai“ pasitikėtų sovietine sistema³⁹. Iš esmės tokio pobūdžio propaganda raginta akylai sekti vienas kitą, o budraus sovietinio piliečio etalonu tapo gydytoja Lidija Timašuk. Ji padėjo atskleisti Maskvoje veikusių „gydytojų žudikų“ tinklą, o gydytojos pareiga „sužavėta liaudis“ iš visos Sovietų Sąjungos rašė jai laiškus ir kūrė eiles⁴⁰. Tad nuolatiniai kartojimai apie budrumo reikšmę provokavo paranojos atmosferą, kurioje kiekvienas visuomenės narys galėjo tapti įtariamuoju.

Sąmokslų teoriją apie „užsikonspiravusius sionistinius agentus“ turėjo patvirtinti „gydytojų kenkėjų“ byla lydėjusi kampanija prieš „demaskuotus“ valstybinio turto grobstytojus, sabotazininkus, „fašistinius kenkėjus“. „Tiesoje“ publikuotos užuominos, kad sovietinio turto eikvotojai spekuliantai buvo tie patys „Vakarų siunčiami agentai sionistai“. Jie charakterizuoti kaip „niekingos visuomenės padugnės“ ir formuota nuostata, kad būtent sionistai kalti dėl ekonominių problemų. „Tiesoje“ publikuoti prieš žydus nukreipti straipsniai liudija, kad sovietinės propagandos priešiškus nukreiptas ne į „ontologinį priešą“, o į konkrečią žydų tautinę grupę.

Žydų sąsajos su SSRS ekonominėmis problemomis pradėtos kurstyti nuo 1953 m. sausio 20 d. „Tiesos“ straipsnio, kuriame žydai apkaltinti „sovietinės tėvynės“ išdavyste dėl asmeninės gerovės siekio. Tuo metu Mėsos ir pieno pramonės ministerijos partiniame susirinkime apsvarstyti XIX partijos suvažiavimo nutarimai, tačiau pranešėjai Beitelmanas, partinės organizacijos sekretorius Jonušas ir jo pavaduotojas Efronas neužsiminė apie stambius darbo trūkumus: „Ilgą laiką Kauno srities sviesto-sūrių tresto valdytoju dirbo Kantorovičius. Jis prileido šeimyniškumą darbe, <...> globodavo socialistinės nuosavybės grobstytojus“⁴¹. Straipsnio autorius šias problemas susiejo su ministerijos vadovų „revoliucinio budrumo atbukimu“.

³⁹ Bacharovas G. Nuolat kelti budrumą, stiprinti tarybų valstybę. *Tiesa*, 1953 sausio 18; Chodjokovas P. Leninizmas – pergalingoji kovos už komunizmą vėliava. *Tiesa*, 1953 sausio 20; Šarmaitis R. 29 metai be Lenino, draugui Stalinui vadovaujant, Lenino keliu. *Tiesa*, 1953 sausio 21; Auklėti darbo žmones aukšto politinio budrumo dvasia. *Tiesa*, 1953 vasario 1; Dausa V. Programinė didžiojo vado kalba. *Tiesa*, 1953 vasario 8; Į naujas pergales komunizmo statyboje. *Tiesa*, 1953 vasario 18; Karosas J. Julijus Fučikas (Ryšium su 50 metų nuo gimimo). *Tiesa*, 1953 vasario 24.

⁴⁰ Čeciotkina O. Lidijos Timašuk paštas. *Tiesa*, 1953 vasario 22; Grybas V. Lidijai Timašuk. *Tiesa*, 1953 vasario 27.

⁴¹ Stasiukėnas J., Vismantas M. Kai nevystoma kritika ir trūksta budrumo. *Tiesa*, 1953 sausio 20.

dėl ko į vadovaujančias vietas prasiskverbė „buržuaziniai nacionalistai“. Neigiamas žydų įvaizdis palaikytas ir kitame vasario 3 d. „Tiesos“ numeryje, kai pranešta apie „liaudį apgaudinėjusius“ teatrų tiekimo viršininką Lencnerį ir Zeidelmaniенę, kurie pasisavindavo pjesių vertimams skirtus pinigus. Spauldoje pabrėžta, kad Meno reikalų valdyboje „susiuko gūžtą chaltūriška savanaudžių šeimynėlė, į kurių kišenes kasmet suplaukia žymi dalis lėšų“, o Meno reikalų valdyba su pavaduotoju Lupšicu nekovojo prieš šiuos trūkumus⁴². Kryptinga propaganda tęsėsi vasario 5 d. straipsnyje, kai partinėje konferencijoje sukritikuotas įmonės direktorius Kaplanas. Šis apkaltintas puikybe ir susidorojimu su įmonės trūkumus viešinusiais darbuotojais⁴³. Žydų tautybės asmenys buvo kaltinami dėl darbo sabotažo – Vilniaus skaitiklių fabriko direktorius Lazarevičius nereagavo į darbo kritiką, o statybos tresto inžinierius Izraelis įvardytas kaip esąs atsakingas už tinkuotojams nepagamintus darbo įrankius⁴⁴. Pateiktų kaltinimų rimtumą sustiprino kovo 28 d. pranešime išreikštas susirūpinimas, kad Lenino rajono komitetas parodė „nerūpestingumą“ pramonės kombinate ir todėl ilgą laiką veikė „privatininkai su partiniu bilietu“ Kemelmanas, Fišas ir Akermanas⁴⁵. Pagrindiniu kaltininku įvardytas buvęs partinės organizacijos sekretorius Kremeris, kuris juos globojo ir nuslėpė vagystes. Neapykantos kurstymas prieš žydus nuosekliai didėjo, o propagandinis tonas akivaizdžiai tapo agresyvesnis, kai pranešta apie „Lelijos“ fabriko ceche „sąmoningai“ mašinas gadinusį mechaniką Enburgą⁴⁶ ir apie buvusį stambų verslininką Glazmaną, kuris „suklastojo“ dokumentus apie savo praeitį⁴⁷. „Kompromituojančios“ praeities slėpimas atsispindėjo ir kitame „Tiesos“ straipsnyje, kuriame rašyta apie „Gastronomo“ vedėju tapusį tarpukario Lietuvos stambų pirklių, „spekuliantą“ Giršovičių⁴⁸. Šio propagandinio ciklo prieš antivalstybinės veiklos vykdytojus metu „Tiesa“ priminė, kad dėl politinio budrumo stokos į prekybinius kadrus prasiskverbė „tarybinį turtą“ grobstę „buržuaziniai nacionalistai“ ir sionistai⁴⁹. Kaip vienas to pavyzdys buvo sionistas Julius Izraelis, kuris, padedamas advokatūros partinės organizacijos sekretoriaus Abramovo, pateko į Komunistų partijos gretas. Izraelį užtarė partijos narys Vainbergas, o teigiamą charakteristiką parašė Kromas⁵⁰. Kita vertus, ne

⁴² Pivoriūnas K., Roda D. Meno reikalų valdybos darba – į naują uždavininį lygį. *Tiesa*, 1953 vasario 3.

⁴³ Jacenko A. Kaip įgyvendinamas kritinės komunistų pastabos ir pasiūlymai. *Tiesa*, 1953 vasario 5.

⁴⁴ Krasauskas P. Stalininės premijos laureatas I. Kutenkovas pas Kauno statybininkus. *Tiesa*, 1953 kovo 5.

⁴⁵ Rudič K. Dar kartą apie savanaudžius. *Tiesa*, 1953 kovo 28.

⁴⁶ Žičkytė R. Cecho viršininkas. *Tiesa*, 1953 vasario 15.

⁴⁷ Prieš žioplumą ir nerūpestingumą! *Tiesa*, 1953 vasario 19.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Bieliauskas F. Didingi pakitimai. *Tiesa*, 1953 vasario 21.

⁵⁰ Budrumas – mūsų ginklas. *Tiesa*, 1953 kovo 26.

visuose tokio pobūdžio straipsniuose dominavo „žydiškos“ pavardės⁵¹, retkarčiais žydai buvo minimi tarp komunistinių novatorių pramonės sektoriuje (pavyzdžiui, tekintojas Rabinovičius)⁵². Tačiau esminga tai, kad netiesioginis žydų kaltinimas antivalstybinėmis veikomis iki 1953 m. kovo pabaigos buvo kryptingas, o propaganda sukūrė įvaizdį, kad žydai pavertė valstybinę prekybą savo pasipelnymo šaltiniu.

Propaganda nuosekliai kurstė įvaizdį apie „antivalstybines“ žydų veiklas, tačiau galima numanyti, kad siekiant išvengti antisemitinių neramumų socialinėse sferose, „Tiesos“ redakcija bandė retušuoti aliuzijas, jog kritika nukreipta išskirtinai prieš žydus kaip tautinę grupę. Todėl kitaip nei centriniuose SSRS spaudos puslapiuose buvo publikuojami straipsniai, kuriuose pasmerkti pogromai, su antisemitizmu nesistengę kovoti „veidmainiai-kenkėjai sionistai“⁵³, fašistinės antisemitinės organizacijos⁵⁴; prisiminti žymūs revoliucionieriai žydai⁵⁵; taip pat akcentuota, kad teismo proceso Prahoje pagrindas nebuvo antisemitizmas⁵⁶; sionistai apkaltinti prisidėję prie žydų žudynių per Antrąjį pasaulinį karą⁵⁷ ir reikalauta Izraelio išduoti Jakobą Kozelčiką – žydą prižiūrėtoją (*kapo*), kuris „Osvencimo koncentracijos stovykloje dalyvavo žudant įkalintus žydus“⁵⁸. Taip propaganda kūrė aliuzijas, atskyrusias sionistus nuo lojalių SSRS piliečių žydų.

Nepaisant nuspėjamų bandymų sumažinti įtampą visuomenėje, neigiamą žydų įvaizdį kursčiusi propaganda pajvairinta feljetonais. Feljetonas laikytinas vienu iš svarbiausių negatyvios propagandos įtikinėjimo instrumentų. Juose kaip ir anksčiau propagandiniuose tekstuose rašyta apie antivalstybinėmis veiklomis užsiėmusius žydus, tačiau esminis skirtumas tas, kad feljetonuose pasitelktos vaizdingesnės raiškos priemonės. Tokios stilistikos propaganda skirta aiškių atsakymų reikalaujančiai visuomenei ir nepaliko jokios erdvės klausimams, niuansams. Sovietinėje propagandoje nebuvo jokių alternatyvų, neegzistavo kitokios nuomonės, o patys feljetonai įvardyti aštriu ginklu už „politinio budrumo pakėlimą“, „veiksminga auklėjimo priemone“⁵⁹. Vienas iš tokių pavyzdžių buvo feljetonas apie

⁵¹ Matycinas L. Gerinti darbą sudarant ir tikrinant kolektyvines sutartis. *Tiesa*, 1953 sausio 27; Marcinkevičius J., Navickas J. Kai įsigali nerūpestingumas ir žioplumas. *Tiesa*, 1953 sausio 31; Vismantas M. Ar taip reikia auklėti kadrus? *Tiesa*, 1953 vasario 6; Grigėnas P., Astikis J. Kodėl atsilieka Lazdijų rajonas? *Tiesa*, 1953 vasario 27; Čiosovas V. Parinkti kadrus pagal politines ir dalykines savybes. *Tiesa*, 1953 balandžio 4.

⁵² Požėra J. Komunistų ir nepartinių bloko kandidatai: novatoriai. *Tiesa*, 1953 vasario 3.

⁵³ Mitinas M. Sionistinė Amerikos imperializmo agentūra. *Tiesa*, 1953 vasario 25.

⁵⁴ Kartenas D. *Ibid.*

⁵⁵ Gabriūnaitė K. Pažinkime gimtąjį kraštą: Kaunas. *Tiesa*, 1953 sausio 31.

⁵⁶ TASS. Čekoslovakijos vyriausybės nota Izraelio vyriausybei. *Tiesa*, 1953 vasario 8.

⁵⁷ Pušinis B. Sionistai – Amerikos ir Anglijos imperialistų agentai. *Tiesa*, 1953 kovo 24.

⁵⁸ TASS-ELTA. Izraelio vyriausybė atsisako išduoti karinį nusikaltėlį. *Tiesa*, 1953 kovo 3.

⁵⁹ Prieš žioplumą ir nerūpestingumą!.. *Ibid.*; Roda D. Feljetonas. *Tiesa*, 1953 kovo 3.

„kombinatorių Šliomą, Abelio sūnų“, prisidengusį lietuviška Radausko pavarde⁶⁰. Svarbu ir tai, kad po šiuo feljetonu tame pačiame laikraščio numeryje aiškinta apie „reakcinę sionizmo kilmę“⁶¹. Galima prielaida, kad tai buvo sąmoningas propagandistų sprendimas, siekiant išvengti skaitytojų abejonių, į ką nukreipti priešišką dėl ekonominių problemų. Feljetonas tapo tam tikru rašymo ir mąstymo būdu, kai išjuokiančia kritika buvo ugdomas „liaudies“ nepakantumas, o prisidengiant kilniais tikslais („likviduoti valstybinio turto grobstytojus“) maskuota propagandos kurstyta neapykanta.

Feljetonuose pratęsta tradicija tapusi propaganda apie neva demaskuotą „žydų sąmokslininkų tinklą“. Vasario 15 d. buvo šaipomasi iš Mažeikių vartotojų kooperatyvų sąjungos pirmininko Gelferio, kuris į visas atsakingas ir naudingas pareigas paskyrė savo žmones. Baudžiant Gelferį už lėšų pasisavinimą, jis buvo pašalintas iš pareigų, tačiau nepaisant to jam buvo patikėtas Mažeikių vartotojų kooperatyvas su restoranais, bazėmis ir parduotuvėmis: „Į pagalbą jam iš Vilniaus atvyko jo senas bičiulis <...> Volmanas, žmogus, kaip sakoma, auksinių rankų. Jis tuoj buvo paskirtas Mažeikių rajono vartotojų kooperatyvo universalinės parduotuvės direktorium. Šie du bičiuliai ėmė dar energingiau „prekiauti“.“⁶² Netrukus vasario 20 d. feljetone buvo minimas rajono vartotojų kooperatyvų sąjungos partinės organizacijos sekretorius Melamedas, kuris su Biržų rajono vartotojų kooperatyvo pirmininku Gėru spekuliuo, neatsakingai atliko pareigas ir eikvojo valstybinį turtą⁶³. Tame pačiame feljetone rašyta, kad Biržų pirties direktorius per rajono vartotojų kooperatyve įsitačiusius spekuliantus gaudavo prekes, kurias pardavinėjo savo bute įrengtame „kromelyje“. Kovo 3 d. „Tiesoje“ buvo informuota apie laikraštyje „Kauno tiesa“ išspausdintą feljetoną, kuriame tėvas su sūnumi Lazaris ir Markas Lipovskiai kartu su pagalbininkais suklastojo vidurinės mokyklos baigimo atestatą, pardavinėjo neaiškų vandenį vietoj penicilino ir šitaip „marino“ lignonius⁶⁴. Pastarasis kaltinimas ypač svarbus „gydytojų kenkėjų“ bylos kontekste, nes kūrė pretekstą pradėti tyrimą dėl „žudikų su gydytojo kauke“ periferinio pavaldumo sovietinėje Lietuvoje.

Svarbu pastebėti, kad netrukus po 1953 m. sausio 13 d. pranešimo apie „gydytojų kenkėjų“ suėmimą Maskvoje pradėtas tyrimas Lietuvos SSR sveikatos apsaugos ministerijoje. Vilniaus psichiatrinės ligininės direktoriui neuropatologui Ilja Rubinšteiniui buvo inkriminuojami kaltinimai, kad jis „buržuazinės Lietuvos“

⁶⁰ Feljetonas: Linksmasis vagis. *Tiesa*, 1953 vasario 25.

⁶¹ Mitinas M. *Ibid.*

⁶² Varnaitis B., Kurtinėnas A. Feljetonas: Po žiopių sparneliu. *Tiesa*, 1953 vasario 15.

⁶³ Miniotas V. Feljetonas: Gėras ir kompanija. *Tiesa*, 1953 vasario 20.

⁶⁴ Roda D. *Ibid.*

laikotarpiu priklausė sionistinei organizacijai „Beitar“⁶⁵. Tačiau „Tiesos“ propagandistai pradėjo delsti ir aktyvesnio darbo vėl ėmėsi praėjus kiek daugiau nei dviem mėnesiams. Tuo metu iš esmės jau buvo pasibaigęs pagrindinis informacijos srautas spaudoje apie „imperialistinius agentus“ ir budrumo svarbą. Nepaisant to, „Tiesos“ redakcija pradėjo kurstyti įvaizdį, kad „Vakarų imperialistiniai“ pavojai pasiekė Lietuvos SSR. Tad kovo 24 d. pranešta apie ilgus metus veikusius sionistus, kurių likučiai kenkė socializmo statybai, slapta „atkūrinėjo“ antisovietines organizacijas ir „skverbėsi“ į atsakingus postus⁶⁶. Šis straipsnis reikšmingas tuo, kad jame pirmą kartą plačiai išeksplikuotas sionizmo grėsmės įvaizdis Lietuvai, kuris iki tol konstruotas tarsi „svetimas“, kažkur toli veikiantis priešas, kuris veikiau suvoktas kaip kažkoks grėšmingas, bet beasmenis „jis“. Be to, pastarojo straipsnio autorius buvo Religinių kultūrų reikalų tarybos pirmininkas Bronius Pušinis. Praėjus kelioms dienoms „Tiesa“ pranešė apie „demaskuotą“ „gydytojų kenkėjų“ tinklą jau pačioje Lietuvos SSR sveikatos apsaugos ministerijoje, kuris susidėjo iš „lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų, sionistų, liaudies priešų, kaip Rubinšteinas, Koganas ir kiti“⁶⁷ (buvo išskirtos tik žydų pavardės).

Po šio straipsnio žydų „dominavimas“ sovietinės Lietuvos svarbiose pramonės ir prekybos įstaigose susietas su „liaudies politiniu žioplumu“. Balandžio 2 d., palai­kant prieš Lietuvą nusiteikusių sionizmo įvaizdį, buvo rašoma, kad žydai sionistai karui baigiantis sutelkė savo jėgas antisovietinei veiklai – 1944 m. Kaune sukūrė savo centrą ir mėgino jį legalizuoti po Žydų tautinio komiteto priedanga. Kaip pabrėžė publikacijos „Tiesoje“ autorius, „tarybinių žmonių budrumo dėka“ sugriuvus šiems planams, sionistai išvystė savo „pogrindinį griaunamąjį darbą“⁶⁸. Prasi­dėjo kaltinimų antivalstybinėmis veikomis serija, kurie nukreipti išskirtinai prieš žydus: sionistų lyderiai Goldburas, Raichamanas, Sveikatos apsaugos ministerijos darbuotojas Gefenas įtarti ryšiais su užsienio sionistų centru ir antisovietinės veiklos vykdymu; rašytojas Hiršas Ošerovičius ir poligrafijos pramonės tarnautojas Abromas Štukarevičius kaltinti pagalba Amerikos žvalgybos agentams ir nacionalistinės ideologijos skleidimu; Šiaulių juvelyrinės parduotuvės direktorius M. Chazenas, Kauno „Silvos“ fabriko direktorius Blochas buvo įtariami „darbo sabotavimu“ ir „liaudies“ turto grobstymu⁶⁹; Klaipėdos valstybinės prekybos valdybos direktorius Arkadijus Lichtinšainas apkaltintas talkininkavimu „brokdariams“ ir neveiksminga

⁶⁵ Bacharovas G. *Ibid.*

⁶⁶ Pušinis B. *Ibid.*

⁶⁷ Moskvinovas A. Kaip akies vyzdį saugoti partijos vienybę. *Tiesa*, 1953 kovo 26.

⁶⁸ Šarmaitis R. Sionistai – tarybinės liaudies priešų agentūra. *Tiesa*, 1953 balandžio 2.

⁶⁹ *Ibid.*

kova gerinant parduodamų prekių kokybę⁷⁰. Propagandoje ne tik kelti kaltinimai antivalstybine veikla „žydų buržuaziniams nacionalistams“, bet ir abejojama žydų lojalumu sovietinei sistemai. Vis stiprėjant kaltinimams „Tiesoje“ balandžio 4 d. Antanas Sniečkus LKP(b) CK plenumo tvirtino, kad „sionistai visada buvo ir yra pikčiausi liaudies priešai, imperializmo agentai, amerikiečių šnipai“⁷¹, tačiau įsibėgėjusią „demaskavimo kampaniją“ staiga nutraukė balandžio 7 d. TASS-o pranešimas, kad visa „gydytojų byla“ buvo provokacija⁷².

Valstybės saugumo ministras Semionas Ignatjevas bei pavaduotojas Michailas Riuminas buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn dėl bylos suklastojimo. Tris mėnesius kryptingai vykdyta agresyvi propaganda turėjo virsti niekine, tačiau „Tiesos“ vedamajame straipsnyje pateikti paaiškinimai kėlė daugiau klausimų nei atsakymų: propaganda nepaaiškino visuomenei, ką demaskavo gydytoja Timašuk, iš kurios atimtas Lenino ordinas, kaip pavyko apgauti Kremlių ar kas bus daroma su prisipažinusiais įtariamaisiais. Nepaisant to, „gydytojų kenkėjų“ smerkimo aktus pakeitė viešas „tarybinės liaudies pasitenkinimas, kad iškelti kaltinimai prieš **sąžiningus ir gerbiamus** [paryškinta – J. S.] veikėjus pasirodė melagingi“⁷³. Buvo išreikštas susirūpinimas, kad „gydytojų byla“ kurstė nacionalinę nesantaiką, bet neužsiminta prieš ką ir kokiomis priemonėmis. Jeigu anksčiau „gydytojų kenkėjų“ byla simbolizavo budrumo svarbą dėl „imperialistinių agentų“ kelto pavojaus, tai po provokacijos „atskleidimo“ ji buvo pasitelkiama kaip įrodymas apie „priešų“ bandymus sukurstyti nacionalizmo apraiškas Lietuvos SSR⁷⁴.

Vėlesnėse „Tiesos“ publikacijose stengtasi pašalinti naratyvus apie „gydytojus kenkėjus“, antisionistinio pobūdžio kaltinimai tapo abstraktūs ir mažėjo jų aktualumas propagandinėse schemose⁷⁵. Kita vertus, „Tiesos“ propagandistai neskubėjo nutraukti kaltinimų serijos prieš „antivalstybine veikla“ įtartus asmenis, nes tai iš dalies reikštų klaidų pripažinimą ir silpnintų režimo įvaizdį. Dėl šios priežasties praėjus pusantro mėnesio, kai buvo atskleista „provokacinė“ „gydytojų byla“, vėl pateikta negatyvi asociacija, susijusi su žydais – 1953 m. gegužės 31 d. išspausdintame feljetone maisto prekių realizavimo kontoros viršininkas Goldbergas apkaltintas budrumo stoka⁷⁶. Svarbu paminėti, kad straipsnyje nepasikartojo įprastu

⁷⁰ Katkus N. Nenuolaidžiauti brokdariams ir jų talkininkams. *Tiesa*, 1953 balandžio 3.

⁷¹ 1953 balandžio 4. Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus kalbos LKP CK plenumo. In *Komunistinio režimo įsitvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai: antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Sud. V. Tininis. Vilnius: Margi raštai, 2009, 211.

⁷² Tarybinis socialistinis teisėtumas yra neliečiamas. *Tiesa*, 1953 balandžio 7.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Tarybinė tautų draugystės ideologija. *Tiesa*, 1953 balandžio 8.

⁷⁵ Mūsų galingoji socialistinė tėvynė. *Tiesa*, 1953 balandžio 17; Nosovas A. TSKP – vadovaujanti ir vairuojanti tarybinės liaudies jėga. *Tiesa*, 1953 gegužės 23.

⁷⁶ Aleksandravičius J., Lingis A. Feljetonas: Muilo burbulai. *Tiesa*, 1953 gegužės 31.

tapęs scenarijus kaltinti žydus valstybinio turto pasisavinimu, kaip ir nebandyta perteikti galimų „šeimyninių spekuliacinių saitų“. Apsiribota konstatacijomis, kad Goldbergas su pavaduotoju nepastebėjo valstybinės nuosavybės grobstymo viename iš sandėlių. Laikraščio „Tiesa“ redakcija vis dar balansavo dėl propagandos, perteikiančios archetipinius žydų įvaizdžius, nes liepos pabaigoje išspausdintas vaizdingas antisemitinis siužetas apie spekuliantą Fišmaną – „mažytį vikrų žmogų su karpa ant nosies“⁷⁷, o rugpjūčio 16 d. užsipultas Klaipėdos valstybinės prekybos direktorius A. Lichtinšainas, kurį neva „mažai jaudino“ neišvystytas maisto ir pramoninių prekių aprūpinimas į Palangą⁷⁸. Tačiau žydai iš esmės nebebuvo išskiriami iš kitų sovietinių tautų ir tarsi „atstatyta kaltinimų pusiausvyra“ juos „internacionalizuojant“, nes jau 1953 m. rugsėjo 18 d. Koganas (žydas), Girčys (lietuvis) ir Mitenkovas (rusas) buvo apkaltinti spekuliacine veikla⁷⁹. Galima tik nuspėti, kad šitaip propagandistai siekė maskuoti atsakomybės stoką ir paneigti bet kokias prielaidas dėl egzistavusio išankstinio nusistatymo žydų atžvilgiu.

Sovietinis režimas kūrė tokią atmosferą, kurioje sprendimai visais atvejais turėjo atrodyti teisingi, o visuomenė netiesiogiai skatinta įkūnyti „chameleonius“ gebėjimus prisitaikyti prie staiga pasikeitusių propagandinių „kintamųjų“. Todėl buvo bandoma įteigti požiūrį, kad vadovaujantys sluoksniai nebuvo kalti dėl kampanijos prieš „gydytojus kenkėjus“, o atsakyti privalėjo tik sovietinės sistemos „niekingos atplaišos“. Tačiau galima suabejoti, kad „nustatyti“ du asmenys, sugebėję apgauti patį Kremlių, įtikino visuomenę. Labiau tikėtina tai, kad „gydytojų byla“ prisidėjo prie sisteminių lozungų rutinizavimo. Kita vertus, dalį visuomenės galėjo paveikti propagandistų virpinamos baimės ir galbūt todėl aiškinant apie „provokaciją“ nebuvo kreipiamas dėmesys į detales. Esminė sovietinės propagandos funkcija buvo emocijų sužadimas – jos turėjo būti tie saitai tarp valdžios ir paklusnios „liaudies“. Pasinaudodamas propagandine mašinerija režimas siekė užtikrinti savo ideologinės linijos palaikymą, tad kampanija prieš „gydytojus kenkėjus“ paversta simuliakru visuomenei, kuriai sovietinė sistema kryptingai diegė primityvius geopolitinės situacijos aiškinimus pagal klasikinę skalę „savas–svetimas“. Buvo bandoma įtikinti „liaudį“, kad dėl visų režimo funkcinių nesklaidumų kaltas „Vakarų pasaulio sąmokslas“.

⁷⁷ Falkauskas L. Feljetonas: Visiems matant. *Tiesa*, 1953 liepos 25.

⁷⁸ Bulota J. Feljetonas. Gintariniam pajūryje. *Tiesa*, 1953 rugpjūčio 16.

⁷⁹ Manovas S. Feljetonas. Auksiniai skudurai. *Tiesa*, 1953 rugsėjo 18.

ANTISEMITIZMO SKLAIDOS REFLEKSIJA TARP LIETUVOS SSR ŽYDŲ

Sovietinės propagandos kurstytas antisemitizmas atspindėjo Lietuvos SSR žydų atsiminimuose. Jie buvo gaubiami nežinomybės, abejonių dėl ateities perspektyvų, o propagandinės kampanijos prieš „kosmopolitizmą“ ir „gydytojus kenkėjus“ kurstė nerimo atmosferą.

Pirmaisiais pokario metais, dar iki prasidedant aršiam propagandiniam diskursui prieš „Vakarų imperializmo pavojų“, tarp SSRS žydų ryškėja savitaigos nulemtos nuostatos, kad sovietinio režimo sąlygomis įmanomas „normalus“ gyvenimas. Žydai vylėsi, kad jų dalyvavimas kare, pergalė prieš Trečiąjį reichą, Holokausto katastrofa pagaliau užtikrins pilnateisių piliečių statusą⁸⁰. Tačiau sovietinė istorinė atminties politika, pavertusi žydus „tarybiniais piliečiais“, o žydų genocidą – „hitleriniais nusikaltimais“, įtikino, kad Sovietų Sąjungoje nebuvo ir nebus tinkamo gyvenimo Holokaustą išgyvenusiems. Iš žydų atimta nacistų okupacijos laikotarpiu įvykdytų nusikaltimų recepcijos galimybė, tad išgyvenusiuosius tokia sovietinio režimo pozicija paveikė kaip antroji trauma⁸¹. Tai liudija Holokaustą išgyvenusio buvusio Linkuvos miestelio gyventojų Josifo Lurijos atsiminimai: „Keletas lietuvių buvo suimti už karo nusikaltimus, tačiau po pusmečio įvyko amnestija ir visi šie kaliniai buvo paleisti. Jie išvengė bausmės už žmogžudystes ir tiesiog šaipėsi iš mūsų. Mes žinojome, kad atsiradus galimybei jie ir vėl žudytų.“⁸²

Sovietinio režimo kurstyta Holokausto retušavimo praktika inspiravo frustracines nuotaikas tarp žydų, o abejones dėl teigiamų situacijos poslinkių suaktyvino po karo SSRS vadovaujančiuose sluoksniuose stiprėjusį žydų diskriminacija. LKP(b) CK antrojo sekretoriaus Iciko Meskupo žmona Sara Šapiraitė rašė, kad 1945 m. susitiko su LKP(b) CK sekretoriumi kadrų reikalams Mykolu Junču-Kučinsku, kuris pasakė, jog partiniame aparate žydai nebegalės dirbti⁸³. Kita vertus, iki XX a. penktojo dešimtmečio pabaigos žydų religiniam ir kultūriniam gyvenimui Lietuvos SSR buvo rodomas palankus valdžios dėmesys⁸⁴. Vilniuje ir Kaune užregistruotos žydų religinės bendruomenės, atidarytas žydų muziejus, spaudoje

⁸⁰ Terracini U. Israel as a Factor in Soviet Anti-Semitism. In *Anti-Semitism in the Soviet Union: Its Roots and Consequences*. Ed. by T. Freedman. New York: Freedom Library Press of the Anti-Defamation League on B'nai B'rith, 1984, 169.

⁸¹ Gailienė D. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008, 31.

⁸² An interview with Josef Lurie. Josef Lurie – story of a Holocaust survivor from Linkuva. Prieiga internete <<http://www.linkuva.com/lurie.htm>> [žiūrėta 2014 02 04].

⁸³ Atamukas S. *Ibid.*, 300.

⁸⁴ Laukaitytė R. Žydų religinis gyvenimas Lietuvoje 1944–1956 m. *Lituanistica*, nr. 4, 2012, 296–297, 299, 300; 1946 kovo 16. Sutartis. LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 173, l. 12; Religinės bendruomenės registracijos pažymėjimas. LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 173, l. 15; Barnajus S. *Ibid.*, 486.

su džiugesiu pranešta apie žydų pradžios mokyklos ir vaikų namų įsteigimą⁸⁵. Tačiau elgesio pokyčius žydų atžvilgiu inspiravo 1944 m. spalio mėnesį pasirodžiusi VKP(b) Centro komiteto kadrų skyriaus pažyma apie „atskleistas“ Lietuvos SSR Komunistų partijos, kuri neva „leidosi būti valdoma žydų bendruomenės“⁸⁶, klaidas. Netrukus žydams priešiška erdvė pradėta kurti per selektyvų jų priėmimą į Komunistų partiją bei Vilniaus aukštąją partinę ir vidurinę partinę-tarybinę mokyklas. Taip pat nepakantumas žydams išreikštas jų individualios sąmonės etninio, nacionalinio ar religinio identiteto elementų trynimu, remiantis jidiš mokyklų ir žydų muziejaus Vilniuje uždarymu, žydų kapinių naikinimu, ribojant galimybes judaizmo praktikoms bei unifikuojant nacistų inicijuoto žydų genocido vertinimą, aukos statusą sulyginant su kitomis nuo represijų nukentėjusiu „taikių tarybinių piliečių“ (komunistų, komjaunuolių, sovietinių aktyvistų, darbininkų bei „paprastų žmonių“) grupėmis. Šiuos pokyčius paaiškina tai, kad atkūrus sovietinį režimą Lietuvoje vienas iš prioritetinių siekių buvo įtikinti visuomenę, kad tik naujoji valdžia sugebės realizuoti gyventojų lūkesčius, bet kartu baimintasi, kad susidomėjimas žydų problemomis nesąmoningai nutolins pagrindinės lietuvių tautos palankumą. Verta pažymėti, kad tokia laikysena buvo neatsiejama nuo galios pozicijos demonstravimo, t. y. dėl būtinybės sukurti „tarybų valdžios principingumo“ regimybę, kuri netaikys nuolaidų žydams, kaip tikslinei Trečiojo reicho genocidinės politikos grupei. Be to, buvo nerimaujama, kad žydų problemų išskyrimas galėjo kelti asociacijas apie Lietuvos SSR vadovaujantį elitą kaip „žydų marionetę“.

Stiprėjantis sovietinio režimo priešiškus žydams, iš pradžių išreikštas anti-kosmopolitinės propagandos motyvais, atsispindi Lietuvos žydų inteligentijos atsiminimuose. Rašytojas Jokūbas Josadė prisiminė, jog pirmiausia žydai sutapatinti su „bekilmiais kosmopolitais“, vėliau su „sionistiniais teroristais“, „Amerikos šnipais“⁸⁷. Rašytoja Marija Rolnikaitė pažymėjo, jog „kosmopolitais“ dažniausiai buvo vadinami tik žinomi veikėjai, tačiau dėl to, kad ji parašė pjesę lietuvių kalba, mokėsi rusų kalbos institute ir mokėjo jidiš, neabejotinai galėjo būti apkaltinta „kosmopolitizmu“⁸⁸. Dainininkui Benjaminui Chajatauskui rekomenduota

⁸⁵ Vismantas M. Ir žydų vaikai atgavo teisę į mokslą. *Tiesa*, 1944 spalio 8.

⁸⁶ 1944 spalis, Секретарю ЦК ВКП(б) тов. Маленкову Г. М. О руководстве ЦК КП(б) Литвы политической и хозяйственной жизнью республики. In *Государственный антисемитизм в СССР. От начала до кульминации, 1938–1953*. Сост. Г. В. Костырченко. Москва: Материк, 2005, 44–45.

⁸⁷ Josadė J. Mintys apie žydų muziejų. In *Žydų muziejus*. Vyr. red. J. Ceitlinas. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 1994, 19.

⁸⁸ Рольникайте М. *И все это правда*. Санкт-Петербург: Золотой век, 2002, 426.

nebedainuoti „žydiškų“ dainų⁸⁹, o apie antikosmopolitinę propagandą kaip SSRS piliečių kontrolės ir manipuliacijų įrankį patvirtina rašytojo Mejerio Jelino atsiminimai. Jis užfiksavo atvejį, kai žydus „kosmopolitizmu“ apkaltindavo tie, kurie siekdavo „kompromituojančia“ informacija pasiekti asmeninės naudos⁹⁰. Taip antikosmopolitinė propaganda tapo efektyvia priemone, kurią buvo galima nukreipti prieš kiekvieną „neįtikusį žydą“.

Negatyvias žydų nuotaikas stiprino tai, jog išgyvenusiems Holokaustą pokaris buvo jų (re)socializacijos į sovietinę sistemą metas, o spaudoje pradėta kampanija prieš „gydytojus kenkėjus“ kėlė nepasitikėjimą ir įtarumą. Lietuvos žydų atsiminimuose minima, kad radijo stotys bei laikraščiai kone iškilmingai pranešė apie Valsybės saugumo komiteto „demaskuotą žudikų baltais chalatais“ grupę⁹¹. Spaudoje skleistos propagandos apie valstybės „priešus-sabotažininkus“ fone Kremlius perteikė žinią, kad žydai išskirti iš sovietinių tautų arealo ir tapo tiksline teroro grupe. Viena vertus, dalis žydų kampaniją prieš „kosmopolitizmą“ reflektavo kaip paprasčiausią siekį nukreipti žmonių nepasitenkinimą link tariamų priešų, o „gydytojų byla“ – kaip laikinas funkcinis klaidas⁹². Nepaisant to, kita dalis žydų nuogaštavo, kad valdžia siekė deportuoti juos į rytines SSRS teritorijas (Birobidžaną)⁹³, ir su nerimu laukė, kada kampanija palies juos asmeniškai⁹⁴. Tačiau, nesant kokios nors specifinės direktyvos, vieninteliai įrodantys šaltiniai apie tokių planų egzistavimą yra žmonių atmintis. Todėl galima numanyti, jog deportacijų galimybė buvo mitas, kurį inspiravo baimės kurta atmosfera po Holokausto traumos.

Naujų represijų baimę sužadinsi sovietinė propaganda eksploatavo žydų trauminius prisiminimus. Tai perteikia teatrologo Marko Petuchausko prisiminimai apie „gydytojų kenkėjų“ bylos laikotarpį: „Galima įsivaizduoti, ką mes su mama, vos atsitokėję nuo trejų metų rudojo košmaro, išgyvenome per tuos tris tikrinimo mėnesius. Nemigo naktimis, gaščiodamiesi kiekvieno beldimo į duris, įsitempę

⁸⁹ Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos laida „Kultūrų kryžkelė. Menora“, 2017 spalio 12. Prieiga internete <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013676913/kulturu_kryzkele_menora_2017_10_12nechama_lifisicaite_benjaminas_chajatauskas_ir_kgb#wowzaplaystart=0&wowzaplayduration=870000> [žiūrėta 2017 10 20].

⁹⁰ Ginaitė-Rubinsonienė S. *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*. Vilnius: Margi raštai, 1999, 196.

⁹¹ Josadė J. *Užtrenktos durys. Laiškai iš Vilniaus į Tel Avivą: dialogai ta pačia ir kitom temom*. Vilnius: Rosh Baltica, 1993, 68.

⁹² Рольникова И. М. *Ibid.*, 426.

⁹³ Bellos Shirin atsiminimai, fiksuoti pokalbio su autoriumi metu 2015 sausio 31; Vyras, g. 1940 (Izraelis). Interviu iš 2010–2012 m. vykdyto projekto „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose: viešųjų ir privačiųjų diskursų sąryšiai“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (VAT-18/2010). D. Leinartė, L. Žilinskienė, S. Kraniuskienė, I. Šutinienė, I. Gečienė.

⁹⁴ Ceitlinas J. *Ilgį pašnekesiai laukiant laimingos mirties*. Vilnius: Vaga, 1997, 51–52, 59, 97.

laukdami atomazgos.⁹⁵ Nerimo nuotaikos užfiksuotos ir E. M. Peisačenko laiške iš Vilniaus į Zaporožę: „Negaliu atsipeikėti. Man nesinori rodytis žmonėms. Taip ir galvoju – išgirsi „mažai juos mušė.“ Visą laiką buvo įspūdis, kad kažkas pasikeis, bus imtasi kokių nors priemonių prieš judofobiją. Bet po pranešimo, kurį radijas iš Maskvos transliavo kiaurą dieną apie tai, ką žydai sugeba, sielą užvaldė apmaudas. Kuo visa tai baigsis? Skaudu... Mums, tarybiniais žydams, sąžiningiems, atsidavusiems Tarybinei Tėvynei, kartu patirti priešišką pažiūrą tik todėl, kad tu žydas.“⁹⁶ Josadė susirūpino savo ir šeimos saugumu iš karto po to, kai 1949 m. buvo suimtas poetas Ošerovičius. Jis nusprendė išoriškai nuslėpti savo „žydiškąjį“ tapatumą: pakeisti vardą, šeimoje kalbėti tik lietuviškai, o išstumus jidiš tikėtasi savo vaikus apsaugoti nuo galimų nemalonumų ateityje⁹⁷. Rašytojas vaizdžiai apibūdino laikotarpį, „gydytojų bylai“ įgaunant vis platesnį užmojį: „kankinamai slinko švininės dienos ir, kaip tada man atrodė, tiršto rūko apgaubtos bemiegės naktys. Savaitės, primirkusios baimės, keitė viena kitą, kol...“⁹⁸

Lietuvos SSR žydų atsiminimuose atsispindi nerimastingos „gydytojų bylos“ refleksijos ir skirtingi vertinimai dėl reakcijų visuomenėje. Vienas iš amžininkų akcentavo kilusią įtampą gatvėse, bet spėjo, kad Lietuvos SSR žmonės ne taip tikėjo prasimanymais, tačiau „kas dėjosi Maskvoje ar Leningrade – tai tikrai buvo baisu“⁹⁹. Svarbu pažymėti, kad stalinizmo laikotarpiu, kai už antisovietinį anekdotą grėšė represijos, už antisemitizmą nebuvo persekiojama¹⁰⁰. Tai iliustruoja Rolnikaitės pateiktas epizodas iš apsilankymo poliklinikoje bylos proceso metu. Poliklinikos koridoriuje buvo daug žmonių, nes tuo metu kaip tik vyko susirinkimas dėl pasirodžiusių publikacijų „Tiesoje“. Vienas iš pacientų pasakė: „Jūs manote, jog šie gydytojai veikia po vieną? Nieko panašaus! Tikriausiai ir čia prisiveisė tokių pat feldmanų.“¹⁰¹ Pasak Rolnikaitės, po tokio akibroškto jai „sustojo širdis“ ir ypač po to, kai minėtas asmuo rėžė: „Aš visada sakiau, kad jais negalima tikėti, kad jie visi liaudies priešai <...> gaila, kad Hitleris juos ne visus...“¹⁰² Dėl šios bylos, kuri sufleravo, kad propaganda nukreipta prieš žydus ir todėl reikia jų vengti, pacientai nenorėjo gydytis pas žydus gydytojus. Vaistinėse pamatę „nearijiškos išvaizdos“ provizorių – išeidavo arba nurodydavo, kad jokiū būdu vaistų negamintų iš „tų“

⁹⁵ Petuchauskas M. *Santarvės kaina*. Vilnius: Versus aureus, 2009, 62.

⁹⁶ Atamukas S. *Ibid.*, 311.

⁹⁷ Ceitlinas J. *Ibid.*, 51.

⁹⁸ Josadė J. *Užtrenktos durys*, 73.

⁹⁹ Vyras, g. 1940 (Izraelis). *Ibid.*

¹⁰⁰ Радзинский Э. Сталин. Москва: Вагриус, 1998, 608.

¹⁰¹ Рольникайте М. *Ibid.*, 439.

¹⁰² *Ibid.*

[žydų – J. S.]¹⁰³. Remiantis gydytojo Jono Stankaus atsiminimais, „gydytojų bylos“ metu moteriai pagimdžius dukrelę, o vėliau ant jos kūnelio aptikus mėlynių buvo manoma, jog naujagimių skyriaus seselė Kiselgof ją sužnaibė¹⁰⁴. Kūdikio mama apie šią istoriją papasakojo kitoms gimdyvėms, kurios neva irgi rado mėlynių. Seselė Kiselgof ligoninės personalo susirinkime buvo pasmerkta ir pažeminta¹⁰⁵.

Prieš žydus gydytojus nukreiptas puolimas intensyvėjo, o gydytojas Ješua Štarkas prisiminė, kaip jį kviesdavo į partijos rajono komitetą, kamantinėjo, kokiai sionistų partijai priklausė ir kodėl nuslėpė informaciją apie dvi ištremtas seseris¹⁰⁶. Štarką kaltino buvus „klastingu priešu“, kuris dėl savanaudiškų interesų įsiskverbė į Komunistų partiją. Esant tokiai žydų gydytojams priešiškai atmosferai išryškėjo praktika, kai po darbo buvo išsinešamos namo ligonių istorijos – kad į jas kas nors neprirašytų nebūtų dalykų¹⁰⁷. Tam būta pagrindo, nes kitas amžininkas prisiminė, jog kampanijai įgyjant pagreitį buvo pradėtos iš naujo vertinti ligos istorijos. Respondento tetos vyras apkaltintas blogai gydęs rašytojus Petrą Cvirką ir Salomėją Nėrį, tačiau kadangi gydytojas žuvo dar 1948 m., tad iš darbo buvo atleista jo žmona, dirbusi gydytoja. Dėstydamas prisiminimus vyras pabrėžė, kad „tokie dalykai neužsimiršta“. Nors tuomet jis buvo dar jaunas, bet aiškiai suprato, kad sovietinis režimas pirmiausia naikino rašytojus ir kultūrą – „daug kalbėti nereikėjo“¹⁰⁸. Nepaisant antisemitinių incidentų Lietuvos SSR visuomenėje, Rolnikaitės individuali patirtis liudija atvejį, kai vienas lietuvis prieš guldamasis į ligoninę nurodė, kad jį operuotų tik chirurgas žydas¹⁰⁹. Režimas tiesiogiai nedalyvavo tokio pobūdžio antisemitiniuose neramumuose, bet nuolatos propagandoje palaikydama priešišką žydams pavertė juos pažeidžiamiausia SSRS tautine grupe.

Traumines represijas patyrusių žydų atsiminimams būdinga panaši refleksija į Stalino mirtį. Jie jautėsi „truputį nuošaliau“, kritiškiau žiūrėjo į sovietinę valdžią. Vienas žydų tautybės respondentas prisiminė, kad stovint garbės sargyboje daugelis verkė, tačiau jis buvo tarp tų, kurie galvojo – „gerai, kad pagaliau tai praėjo“¹¹⁰. Anot jo, neverkė tie vaikai, kurie šeimose girdėjo truputį daugiau tiesos, tėvai buvo kritiškesni, o jis pats išskyrė „gydytojų bylą“ kaip vieną iš esminių nepasi-

¹⁰³ *Ibid.*, 441.

¹⁰⁴ Stankus J. *Tarp dienoraščio eilučių*. Vilnius: Danielius, 2005, 109.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Epšteinaitė D. Gydytojų bylos Lietuvoje. *Brasta*, 2015, nr. 4, 40.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 39.

¹⁰⁸ Vyras, 1941 (Izraelis). Interviu iš 2010–2012 m. vykdyto projekto „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose: viešųjų ir privačiųjų diskursų sąryšiai“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (VAT-18/2010). D. Leinartė, L. Žilinskienė, S. Kraniauskienė, I. Šutinienė, I. Gečienė.

¹⁰⁹ Рольникайтэ М. *Ibid.*, 441.

¹¹⁰ Vyras, 1940 (Izraelis). *Ibid.*

tenkinimo stalinistiniu režimu šaltinių. Panašiai atsiminimus dėstė 1942 m. gimęs respondentas, su kuriuo anuomet mama gana atvirai kalbėdavo ir jam būnant pionieriumi ji sakydavo: „nešokinėk per daug, viskas ne taip, kaip tau atrodo“¹¹¹. Ir kai Stalinas mirė, o visi aplink raudėjo, amžininko mama pasakė – „raudoti čia nėra ko“. Nors vyras nieko neminėjo apie „gydytojų kenkėjų“ bylą, bet galima numanyti, kad tai buvo dalis mamos pasakojimo, kurį respondentas įvardijo „apie J. Staliną ir jo niekšybes“¹¹². Sovietinio režimo kurstyta antisemitinė propaganda daugiausia reflektuota privačioje žydų sferoje ir nežymiomis socialumo formomis, o tai simbolizuoja anuomet tvyrojusią įtampą visuomenėje.

Nepaisant blogėjančios žydų padėties Lietuvos SSR, dalis jų vis vien nesiryžo kaltinti sovietinės sistemos. Josadė buvo įsitikinęs, kad „proletariato diktatūra“ teisinga, reikalinga ir tik ji gali gelbėti pasaulį: „vienintelis dalykas, kuris man buvo ne prie širdies – negera politika žydų atžvilgiu, bet tai – guodžiausi – laikinas reiškiny, apgailėtina klaida, netrukus ji bus ištaisyta“¹¹³. Antisemitinė kampanija privertė Komunistų partijai priklausiusius Lietuvos žydus suabejoti sovietine sistema. Kaip pažymėjo Fania Brancovskaja, ji su vyru buvo pripažinti „sąžiningais“ komunistais, bet abiejų politiniai įsitikinimai susvyravo „gydytojų kenkėjų“ bylos metu. Šį laikotarpį įvardijo „baisiais metais“. Nors antisemitizmo pakurstyta įtampa buvo jaučiama, tačiau Brancovskaja buvo prisirišusi prie Lietuvos ir atmetė bet kokias emigracines aspiracijas. Kaip pati pabrėžė, daugelį metų kartu su vyru liko „ištiki- mais sovietų valdžios tarnais“¹¹⁴.

Prieš žydus nukreiptos sovietinės propagandos diskurse kontroversiškus duomenis pateikė Josadė apie Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirminką Justą Paleckį. Panašu, kad pastarojo pozicija žydų atžvilgiu buvo nuosaiki, bet jis vis vien pakluso konjunktūrai. „Gydytojų bylos“ metu Paleckis pateikė Josadėi atidžiai perskaityti du savo rašytus apsakymus. Josadė prisiminė: „<...> ir man pasidarė tamsu akyse. Du vaizdeliai iš geto gyvenimo. Nušiusuri gatvelė. Alkani vaikučiai. Netoliese aidi šūviai. Riksmas... Žmonės išsigandę, bėga, skuba pasislėpti... Žydų ašaros, žydų kančios...“¹¹⁵ Kai Paleckis paprašė, kad šie tekstai būtų išspausdinti žurnale „Pergalė“, Josadė svarstė: „Nejaugi Paleckis toks naivuolis ir

¹¹¹ Vyras, 1942 (Izraelis). Interviu iš 2010–2012 m. vykdyto projekto „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose: viešųjų ir privačiųjų diskursų sąryšiai“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (VAT-18/2010). D. Leinartė, L. Žilinskienė, S. Kraniuskienė, I. Šutinienė, I. Gečienė.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ Josadė J. *Užtrenktos durys*, 64.

¹¹⁴ Woolfson Sh. *Holocaust Legacy in Post-Soviet Lithuania: People, Places and Objects*. London: Bloomsbury Publishing, 2014, 113.

¹¹⁵ Josadė J. *Užtrenktos durys*, 73.

nesupranta, kad dabar tokios erezijos negalima spausdinti?“¹¹⁶. Jis įtarė, kad tai galėjo būti provokacija, tad apsakymų nutarė nespausdinti. Neaišku, kokių intencijų vedinas Paleckis ėmėsi tokios iniciatyvos. Galbūt tai buvo jo paties vidinių įsitikinimų išraiška, poreikis viešai kalbėti apie žydų genocidą, bet taip pat galima prielaida, jog pasitelkus jautresius Holokausto siužetus siekta sumažinti kilusią įtampą tarp skirtingų tautinių grupių Lietuvos SSR.

IŠVADOS

1. Laikraštyje „Tiesa“ prasidėjus kampanijai prieš „kosmopolitizmą“ (1950 m.) buvo didinami „imperialistinio pasaulio“ grėsmės komunistinei sistemai motyvai, tačiau antisemitiniai įvaizdžiai neužfiksuoti. Kitaip nei centriniuose SSRS spaudos puslapiuose „Tiesoje“ netaikyta praktika greta asmenų, prieš kuriuos nukreipta antikosmopolitinė kritika, pridėti ankstesnes jų „žydiškas“ pavardes. Situacija kiek pasikeitė 1952 m. pabaigoje, kai prasidėjo teismas Prahoje prieš Čekoslovakijos Komunistų partijos generalinį sekretorių Slanskį. Tuomet atsirado epizodinių kaltinimų sionizmui dėl antisovietinės veiklos, kurie sufleruodavo skaitytojui apie teisiųjų „etninę kilmę“. Kampanija prieš „kosmopolitizmą“ ir teisminis procesas Prahoje tapo „gydytojų kenkėjų“ bylos įžanga, nes staigi propaganda apie neva į aukščiausius SSRS elito sluoksnius prasiskverbusių „gydytojų žudikus“ galėjo prarasti efektyvumą.
2. „Gydytojų kenkėjų“ byla buvo sovietinės ideologijos sukurto antisemitizmą kurstančio scenarijaus dalis, kuri palaikė Kremliaus komunikacinės strategijos centro suvokimą apie priešiška nusiteikusių „imperialistinių pasaulių“. Su prasidėjusia „gydytojų byla“ kaltinimai sionistams („buržuaziniams nacionalistams“) dėl antivalstybinės veiklos tapo viena iš dominuojančių temų „Tiesoje“. Kryptingas kartojimas tų pačių su žydais asocijuojančių pavardžių turėjo nebepalikti erdvės abejonėms, kad antivalstybinę veiklą prieš SSRS vedė „žydai nacionalistai“. Tačiau pranešus, kad „gydytojų byla“ buvo provokacinio pobūdžio, propaganda su semantiniais žydų įvaizdžiais pradėjo mažėti. Kampanija prieš „gydytojų kenkėjus“ tapo siužetiniu elementu monotoniškoje kasdienybėje, kuri turėjo sukurstyti įtampas, „atveriančias akis“ sovietiniams piliečiams dėl „imperialistinio pasaulio grėsmių“, o režimo ideologinės-politinės krypties laikymasis turėjo tapti lojalumo demonstravimo sąlyga. Propagandai nustojus veikti, Kremliai beliktų kliautis tik represine baze.
3. Kadangi sovietinė propaganda diskreditavo žydus kaip potencialius „tėvynės išdavikus“ ar „imperializmo agentus“, jie buvo priversti jausti nuolatinį pavojų

¹¹⁶ *Ibid.*

būti suimtiems. Dalį žydų tai paskatino subejoti komunizmo idealais ir dėl saugumo intereso atsisakyti „žydiškumo“, o kiti laikėsi pozicijos, kad priešškumas žydams tebuvo laikina sisteminė klaida. Įtampą kurstė antisemitiniai incidentai socialinėse situacijose, tačiau nepaisant skirtingų vertinimų nagrinėtas Lietuvos žydų atsiminimus vienija sovietinių ideologinių institutų sukurta baimės atmosfera, kai neramaus laukimo apimti žydai laukė atomazgos.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

1946 kovo 16. Sutartis. LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 173, l. 12.

1949 sausio 26. LSSR MGB ministro gen. mjr. D. Jefimovo ataskaita LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui apie Lietuvos žydų pagrindinę veiklą (pagal LSSR MGB agentūrinius duomenis); 1952 gruodžio 31. LSSR MGB ministro pav. plk. L. Martavičiaus pažyma LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui „Dėl žydų klerikalų ir sionistų veiklos Panevėžyje“; 1953 balandžio 4. Ištrauka iš LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus kalbos LKP CK plenumo. In *Komunistinio režimo įsitvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai: antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Sud. V. Tininis. Vilnius: Margi raštai, 2009, 144–154, 167–171, 211.

Mejerovičius (Mejerovič) Ošeris Leizero (Leizerovič) gim. 1911 m. Agentūrinė paieškos byla. Pradėta – 1949 m. gruodžio 16. Baigta – 1985 m.

sausio 1. LYA, f. K-30, ap. 1, b. 105.

Religinės bendruomenės registracijos pažymėjimas. LCVA, f. R-181, ap. 2, b. 173, l. 15.

1944 gruodžio 11. Справка по фашистским еврейским организациям «Бейтар», «Бриттрумпельдор» и «Иргун-Цевой Леуми». LYA, f. K-41, ap. 1, b. 177, l. 4–8.

1944 gruodžio 15. НКГБ Союзных и Автономных республик. Начальникам УНГБ краев и областей, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 177, l. 1–3.

1944 spalio. Секретарю ЦК ВКП(б) тов. Маленкову Г. М. О руководстве ЦК КП(б) Литвы политической и хозяйственной жизнью республики. In *Государственный антисемитизм в СССР. От начала до кульминации, 1938–1953*. Сост. Г. В. Костырченко. Москва: Материк, 2005, 44–45.

PERIODINIAI LEIDINIAI

Aleknavičius V. Neišsenkamas idėjinio įkvėpimo šaltinis. *Tiesa*, 1953 sausio 16.

Aleksandravičius J., Lingis A. Feljetonas: Muilo burbulai. *Tiesa*, 1953 gegužės 31.

Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 23.

Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 26.

Antivalstybinio sąmokslininkų centro Čekoslovakijoje teismo procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 27.

Apie V. I. Lenino mirties XXIX metines: Drg. N. A. Michailovo pranešimas iškilmingame gedulo posėdyje Maskvoje. *Tiesa*, 1953 sausio 22.

Auklėti darbo žmonės aukšto politinio budrumo dvasia. *Tiesa*, 1953 vasario 1.

Bacharovas G. Nuolat kelti budrumą, stiprinti tarybų valstybę. *Tiesa*, 1953 sausio 18.

Barkauskas A. Giliai studijuoti istorinius partijos XIX suvažiavimo dokumentus. *Tiesa*, 1953 vasario 1.

Bieliauskas F. Didingi pakitimai. *Tiesa*, 1953 vasario 21.

Budrumas – mūsų ginklas. *Tiesa*, 1953 kovo 26.

Bulota J. Feljetonas. Gintariniamė pajūryje. *Tiesa*, 1953 rugpjūčio 16.

Chodjkovas P. Leninizmas – pergalingoji kovos už komunizmą vėliava. *Tiesa*, 1953 sausio 20.

Čečiorkina O. Lidijos Timašuk paštas. *Tiesa*, 1953 vasario 22.

- Čiosovas V. Parinkti kadrus pagal politines ir dalykines savybes. *Tiesa*, 1953 balandžio 4.
- Dausa V. Programinė didžiojo vado kalba. *Tiesa*, 1953 vasario 8.
- Dunajeva J. Kosmopolitizmas imperialistinės reakcijos tarnyboje. *Tiesa*, 1950 balandžio 26.
- Didi tarybinio patriotizmo jėga. *Tiesa*, 1953 sausio 16.
- Fadiejevas A. Apie literatūrinę kritiką. *Tiesa*, 1950 vasario 3.
- Faktai kaltina. *Tiesa*, 1952 lapkričio 26.
- Falkauskas L. Feljetonas: Visiems matant. *Tiesa*, 1953 liepos 25.
- Feljetonas: Linksmais vagis. *Tiesa*, 1953 vasario 25.
- Gabriūnaitė K. Pažinkime gimtąjį kraštą: Kaunas. *Tiesa*, 1953 sausio 31.
- Grigėnas P., Astikis J. Kodėl atsilieka Lazdijų rajonas? *Tiesa*, 1953 vasario 27.
- Grybas V. Lidijai Timašuk. *Tiesa*, 1953 vasario 27.
- Į naujas pergales komunizmo statyboje. *Tiesa*, 1953 vasario 18.
- Į naujus tarybinio teatro laimėjimus! *Tiesa*, 1950 rugpjūčio 27.
- Įžymus bolševikų partijos ir tarybinės valstybės veikėjas: antrosiomis metinėms nuo A. A. Ždanovo mirties. *Tiesa*, 1950 rugpjūčio 31.
- Jacenko A. Kaip įgyvendinamas kritinės komunistų pastabos ir pasiūlymai. *Tiesa*, 1953 vasario 5.
- Jonyrienė R. Tarybinio patriotizmo ugdymas istorijos pamokose. *Tiesa*, 1953 sausio 16.
- Kapočius L. Naujas smūgis imperialistams. *Tiesa*, 1953 sausio 21.
- Karosas J. Julijus Fučikas (Ryšium su 50 metų nuo gimimo). *Tiesa*, 1953 vasario 24.
- Kartenas D. Faktai apie „Džointą“. *Tiesa*, 1953 sausio 27.
- Kas yra „Džointas“. *Tiesa*, 1953 vasario 28.
- Katkus N. Nenuolaidžiauti brokdariams ir jų talkininkams. *Tiesa*, 1953 balandžio 3.
- Krasauskas P. Stalininės premijos laureatas I. Kutenkovas pas Kauno statybininkus. *Tiesa*, 1953 kovo 5.
- Leninizmo triumfas. *Tiesa*, 1953 sausio 21.
- Macevičius J. Būk budrus! *Tiesa*, 1953 vasario 1.
- Macijauskas J. Mūsų tėvynės laisvės ir šlovės gynėja (ryšium su 25-osiomis metinėmis nuo draugo Stalino kalbos „Apie tris Raudonosios Armijos ypatybes“). *Tiesa*, 1953 vasario 25.
- Maliukevičius R. Knyga, demaskuojanti Vatikaną. *Tiesa*, 1953 vasario 27.
- Manovas S. Feljetonas. Auksiniai skudurai. *Tiesa*, 1953 rugsėjo 18.
- Marcinkevičius J., Navickas J. Kai įsigali nerūpestingumas ir žioplumas. *Tiesa*, 1953 sausio 31.
- Matycinas L. Gerinti darbą sudarant ir tikrinant kolektyvines sutartis. *Tiesa*, 1953 sausio 27.
- Mieželaitis E. Ugdyti tarybinį patriotizmą, demaskuoti Amerikos-Anglijos karo kurstytojus. *Tiesa*, 1953 sausio 23.
- Miniotas V. Feljetonas: Gėras ir kompanija. *Tiesa*, 1953 vasario 20.
- Mitinas M. Sionistinė Amerikos imperializmo agentūra. *Tiesa*, 1953 vasario 25.
- Moskvinovas A. Kaip akies vyzdį saugoti partijos vienybę. *Tiesa*, 1953 kovo 26.
- Mūsų galingoji socialistinė tėvynė. *Tiesa*, 1953 balandžio 17.
- Niekšiški šnipai ir žudikai, prisidengę profesorų-gydytojų kauke. *Tiesa*, 1953 sausio 14.
- Nosovas A. TSKP – vadovaujanti ir vairuojanti tarybinės liaudies jėga. *Tiesa*, 1953 gegužės 23.
- Pivoriūnas K., Roda D. Meno reikalų valdybos darbą – į naują uždavininį lygį. *Tiesa*, 1953 vasario 3.
- Požėra J. Komunistų ir nepartinių bloko kandidatai: novatoriai. *Tiesa*, 1953 vasario 3.
- Prieš žioplumą ir nerūpestingumą! *Tiesa*, 1953 vasario 19.
- Pušinis B. Sionistai – Amerikos ir Anglijos imperialistų agentai. *Tiesa*, 1953 kovo 24.
- Roda D. Feljetonas. *Tiesa*, 1953 kovo 3.
- Roščinas S. Istorinė pergalė prie Staliningrado. *Tiesa*, 1953 vasario 1.
- Rudič K. Dar kartą apie savanaudžius. *Tiesa*, 1953 kovo 28.
- Stasiukėnas J., Vismantas M. Kai nevystoma kritika ir trūksta budrumo. *Tiesa*, 1953 sausio 20.
- Su Stalino vardu. *Tiesa*, 1953 kovo 3.
- Šarmaitis R. 29 metai be Lenino, draugui Stalinui vadovaujant, Lenino keliu. *Tiesa*, 1953 sausio 21.
- Šarmaitis R. Sionistai – tarybinės liaudies priešų agentūra. *Tiesa*, 1953 balandžio 2.
- Šausas L. Sionizmas – JAV ir Anglijos imperialistų agentūra. *Tiesa*, 1953 sausio 3.
- Tarybinė armija. *Tiesa*, 1953 vasario 22.
- Tarybinė tautų draugystės ideologija. *Tiesa*, 1953 balandžio 8.
- Tarybinis socialistinis teisėtumas yra neliečiamas. *Tiesa*, 1953 balandžio 7.
- TASS-ELTA. Gydytojų-kenkėjų grupės suėmimas. *Tiesa*, 1953 sausio 13.
- TASS-ELTA. Izraelio vyriausybė atsisako išduoti karinį nusikaltėlį. *Tiesa*, 1953 kovo 3.
- TASS-ELTA. Slanskio ir jo bendrininkų procesas. *Tiesa*, 1952 lapkričio 22.
- TASS. Čekoslovakijos vyriausybės nota Izraelio vyriausybei. *Tiesa*, 1953 vasario 8.
- TASS. Klemento Gotvaldo kalba per radiją Naujųjų Metų proga. *Tiesa*, 1953 sausio 3.

Trofimovas P. Buržuazinė filosofija – užnuodytas Amerikos imperializmo ginklas. *Tiesa*, 1952 gruodžio 24.

Varnaitis B., Kurtinėnas A. Feljetonas: Po žiopių sparneliu. *Tiesa*, 1953 vasario 15.

Vismantas M. Ar taip reikia auklėti kadrus? *Tiesa*, 1953 vasario 6.

Vismantas M. Ir žydų vaikai atgavo teisę į mokslą. *Tiesa*, 1944 spalio 8.

Žičkytė R. Cecho viršininkas. *Tiesa*, 1953 vasario 15.

Žiugžda R. JAV imperialistai – hitlerinių fašistų pasekėjai. *Tiesa*, 1950 gruodžio 28.

Об одной антипатриотической группе театральных критиков. *Правда*, 1949, 28 Января, Prieiga internete <<http://www.ihst.ru/projects/sohist/books/cosmopolit/100.htm>> [žiūrėta 2015 02 04].

MEDIJOS

Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos laida *Kultūrų kryžkelė. Menora*, 2017 spalio 12. Prieiga internete <http://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013676913/kulturu_kryzkele_menora_2017_10_12nechama_lifiscaite_benjaminas_chajatauskas_ir_kgb#wowzaplaystart=0&wowzaplayduration=870000> [žiūrėta 2017 10 20].

ENCIKLOPEDIJOS IR ŽINYNAI

Советский Союз. Еврей в Советском Союзе в 1945–53 гг.: раšoma tinklapyje «Электронная еврейская энциклопедия». Prieiga internete <<http://www.eleven.co.il/article/15418>> [žiūrėta 2015 03 21].

ATSIMINIMAI

An interview with Josef Lurie. Josef Lurie – story of a Holocaust survivor from Linkuva. Prieiga internete <<http://www.linkuva.com/lurie.htm>> [žiūrėta 2014 02 04].

Bellos Shirin atsiminimai, fiksuoti pokalbio su autoriumi metu, 2015 sausio 31.

Ceitlinas J. *Ilgį pašnekesiai laukiant laimingos mirties*. Vilnius: Vaga, 1997.

Ginaitė-Rubinsonienė S. *Atminimo knyga: Kauno žydų bendruomenė 1941–1944 metais*. Vilnius: Margi raštai, 1999.

Josadė J. Mintys apie žydų muziejų. In *Žydų muziejus*. Vyr. red. J. Ceitlinas. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 1994, 18–22.

Josadė J. *Užtrenktos durys. Laiškai iš Vilniaus į Tel Avivą: dialogai ta pačia ir kitom temom*. Vilnius: Rosh Baltica, 1993.

Petuchauskas M. *Santarvės kaina*. Vilnius: Versus aureus, 2009.

Stankus J. *Tarp dienoraščio eilučių*. Vilnius: Danilius, 2005.

Vyras, g. 1940 (Izraelis), Vyras, g. 1941 (Izraelis), Vyras, g. 1942 (Izraelis). Interviu iš 2010–2012 m. vykdyto projekto „Sovietmečio atmintis Lietuvos gyvenimo istorijose: viešųjų ir privačiųjų diskursų sąryšiai“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (VAT-18/2010). D. Leinartė, L. Žilinskienė, S. Kraniuskienė, I. Šutinienė, I. Gečienė.

Woolfson Sh. *Holocaust Legacy in Post-Soviet Lithuania: People, Places and Objects*. London: Bloomsbury Publishing, 2014.

Рольникайте М. *II все это правда*. Санкт-Петербург: Золотой век, 2002.

TYRIMAI

Antanaitis K. 1952–1953 metų antisemitinė kampanija Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje. *Darbai ir dienos*, 2016, t. 65, 87–111.

Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias: nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*. Vilnius: Alma litera, 2007.

Azadovskii K., Egorov B. From Anti-Westernism to Anti-Semitism: Stalin and the Impact of the “An-

ti-Cosmopolitan” Campaigns on the Soviet Culture. *Journal of Cold War Studies*, vol. 4, no. 1, 2002, 66–80.

Barnajus S. Žydai sovietinėje Lietuvoje. Atgimimas po Holokausto. In *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Baltos lankos, 2013, 485–507.

- Epšteinaitė D. Gydytojų bylos Lietuvoje. *Brasta*, 2015, nr. 4, 38–46.
- Gailienė D. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008.
- Gitelman Z. A Jagged Circle: from Ethnicity to Internationalism to Cosmopolitanism – and Back. *European Review of History*, vol. 17, no. 3, 2010, 523–539.
- Laukaitytė R. Žydų religinis gyvenimas Lietuvoje 1944–1956 m. *Lituanistica*, nr. 4, 2012, 295–308.
- Pinkus B. *The Jews of the Soviet Union: the History of a National Minority*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Pinkus B. *The Soviet Government and the Jews: 1948-1967: A Documented Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Rapoport L. *Stalin's War Against the Jews: The Doctor's Plot and the Soviet Solution*. New York: Free Press, 1990.
- Rapoport Y. *The Doctors' Plot of 1953: a Survivor's Memoir of Stalin's Last Act of Terror, against Jews and Science*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
- Shaffer H. G. *The Soviet Treatment of Jews*. New York: Praeger Publishers, 1974.
- Streikus A. Žydai pokario (1945–1952 m.) Lietuvoje: sionistai ar totalitarinės sistemos aukos? *Kultūros barai*, 1997, nr. 4, 65–69.
- Tatarūnas L. Lietuvos žydų nacionalinis judėjimas už teisę išvykti į Izraelį. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 1, 117–129.
- Terracini U. Israel as a Factor in Soviet Anti-Semitism. In *Anti-Semitism in the Soviet Union: Its Roots and Consequences*. Ed. by T. Freedman. New York: Freedom Library Press of the Anti-Defamation League on B'nai B'rith, 1984, 167–171.
- Tininis V. *Sniečkus. 33 metai valdžioje: Antano Sniečkaus biografinė apybraiža*. Vilnius: Karminas, 2000.
- Tsigelman Y. "The Universal Jewish Conspiracy" in Soviet Anti-Semitic Propaganda. In *Anti-Semitism in the Soviet Union: Its Roots and Consequences*. Ed. by T. Freedman, New York: Freedom Library Press of the Anti-Defamation League of B'nai B'rith, 1984, 394–421.
- Vaksberg A. *Stalin Against the Jews*. New York: Random House, 1994.
- Vareikis V., Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydo įvaizdis Lietuvos visuomenėje. In *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Sud. L. Lempertienė, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, 89–97.
- Геннина Е. «Дело врачей» (1953 г.) в биографии профессора О. И. Шершневской. In *Научные труды по иудаике: материалы XX Международной ежегодной конференции по иудаике*, т. 2. Москва, 2013, 304–315.
- Костырченко Г. В. *Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм*. Москва, 2001.
- Люкс Л. Антисемитизм в политике Сталина. Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры – Русское издание, 2008, no. 2, 32–72.
- Люкс Л. Еврейский вопрос в политике Сталина. *Вопросы истории*, 1999, no. 7, 41–59.
- Радзинский Э. Сталин. Москва: Вагриус, 1998.

Justas Stončius

ANTI-SEMITIC TRENDS IN SOVIET LITHUANIA IN 1948–1953

SUMMARY. The article provides an analysis of anti-Semitic trends in the Lithuanian SSR in the period 1948–1953 based on the communist newspaper *Tiesa* and reminiscences of Jews. Hostility towards Jews was instigated at a state level in the Soviet Union, yet it manifested itself differently in peripheral republics. Therefore this study attempts to analyze the development of campaigns against “cosmopolitanism” and “doctors-saboteurs” in Lithuanian SSR and to reveal Jewish experiences in the anti-Semitic discourse built by the Soviet propaganda. The following thesis is verified: propagandists employed anti-Semitism not so much to divert frustrations and dissatisfaction of the USSR citizens with the Soviet regime but rather to promote the assumption that the struggle against “enemies” inevitably requires reconciliation with systematic repressions targeted at certain groups within society.

KEYWORDS: anti-cosmopolitan campaign, anti-Zionism, the Doctors’ plot, imperialism, Soviet propaganda, Lithuanian SSR, newspaper *Tiesa*.